

היברו יוניון קולג'
בית המדרש לרבנות ישראלית
ירושלים

”לית אתר פנוי מיניה”

מקורות השראה לדמות המנהיג/ה הרוחני/ת בקהילות ליבראליות

עבודת גמר להסמכה לרבנות

מגישה: אלונה ניר-קרן

אב תשע"ו

מפתח עניינים

3		הקדמה
5		פרק ראשון: "בליבת אש מתוך הסנה"
17		פרק שני: "אני? אני בשירות הוד מלכותה- השכינה"
31		פרק שלישי: הצדיק החסידי והרב הקהילתי, דמיון ושוני
35		פרק רביעי: "חומה ומגדל בתוככי העיר"
45		סיכום
47		תודות
48		נספח
49		ביבליוגרפיה

הקדמה

במהלך השנה האחרונה, אני משמשת כרבה בקהילת יזמ"ה אשר במודיעין. עד שנה זו יכולתי להגדיר את תחומי עיסוקי הרבניים (למרות שטרם הוסמכתי) בעיקר בתחום החינוך הבלתי-פורמליים. השנה, הייתה זו הפעם הראשונה בה עסקתי כל כולי ברבנות קהילתית. השנה הביאה עמה התנסויות והתלבטויות חדשות שרבנות קהילתית מביאה עמה. מצאתי עצמי שואלת מהי דמות הרב אותה אני שואפת להשיג? ככל שמועד ההסמכה התקרב חשבתי שראוי לנכון להעלות התלבטויות אלו על הכתב ולנסות למצוא להן תשובות שיוכלו לשמש לי כמצפן או כהצעה לאלו כיוונים ללכת.

במהלך השנה נתקלתי בכתבה של הרב אהרון ליבוביץ' תחת השם המסקרן "מציאות חדשה: סוף עידן הרבנים". מובן שקראתי אותה בשקיקה. במאמרו ליבוביץ' טוען כי מרכזיות של הרב האורתודוקסי בחיי המונהגים שלו עוברת שינוי. ליבוביץ', רב אורתודוקסי בעצמו, כותב כך: "הפסקנו להיות רלוונטיים ברגע שהפסקנו להקשיב והתרגלנו רק לדבר. אנחנו עסוקים יותר מדי בהוראה, וכאן אנו נדרשים לחזור להיות תלמידים מן המניין. הם אינם זקוקים לידע שלנו ואינם מעוניינים בפסיקה שלנו, אבל מהחוויה שלי יש המון מקום לחכמה שלנו, לראייה שלנו, בתנאי שנדע לבוא אל השיח כשותפים שווים, ולא מעמדה הגמונית [...] המשמעות הפשוטה של סמיכה לרבנות היא הענקת סמכות הלכתית מוכרת על ידי החברה. לכאורה, עבור הציבור שאינו מעוניין בגורם מוסמך כבר אין צורך ברבנים. אלא שבפועל, רבנים תמיד מילאו תפקידים נוספים. בנוסף להוראה ההלכתית הם היו מורים, מנחים, מנהיגי קהילות, יועצים, בעלי תפילה. הציבור שאני מתאר כאן אינו מחפש את הסמכות, אך הוא כן מחפש גורם מתווך בינו לבין ההלכה והתורה." (ליבוביץ', 2016).

התנועה הרפורמית ורבניה בראשה חיים ופועלים על-פי ההצעה של הרב ליבוביץ', פחות או יותר מאז היוסד התנועה. הרבנים הרפורמים לא ראו עצמם כפוסקי הלכה שדברם הוא סוף פסוק, כמנחים מנקודה היררכית גבוהה יותר מבני קהילתם אלא כמורי דרך, כמנחים. עבודה זו תנסה להתחקות אחר השאלה – מהי הדמות של המנהיג הרוחני בקהילות היהדות המתחדשת? אם הרב איננו פוסק הלכה - מה הוא כן?

רציתי למצוא מודל מנהיגותי רבני היסטורי שיהווה מעין נקודת התייחסות להשוואה. מצאתי מודל זה בדמות ה"צדיק" בדורות הראשונים של החסידות במזרח אירופה. הפרק הראשון יתחיל בחלק ההיסטורי-תיאורטי ויתאר את קווי המנהיגות של הדורות הראשונים בתנועת החסידות. מתוך הסקירה הזו אמשך מספר נקודות עיקריות היכולות לתת תיאור לדמותו של המנהיג הרוחני העומד בראש עדת חסידים.

הפרק השני יחזיר אותנו אל ההווה. באמצעות מובאות וציטוטים מתוך ראיונות (ומתוך דברים כתובים) של ארבעה רבני קהילה מכהנים, אבחן מה בעיניהם כוללת דמות הרב כיום ועל איזה אתגרים היא אמורה לענות. דבריהם יתמכו במודל שאציג, המונה ארבעה מאפיינים לדמות הרב כפי שאני רואה אותה. בפרק השלישי אערוך השוואה בין דמות הצדיק שהוצגה בפרק הראשון לבין דמות הרבה שהוצגה בפרק השני. אפרט באילו נקודות ניתן למתוח קווי דמיון ואילו נקודות שונות מאוד מדמות הרב הרצויה בקהילות הליברליות.

הפרק הרביעי והאחרון ינסה לענות על שתי שאלות נוספות שצצו במהלך שנת עבודתי הראשונה כרב קהילה. השאלה הראשונה שעלתה היא האם ניתן לשרטט קווים מנחים למנהיגות דתית רוחנית ראויה כאשר אנחנו מדברים ב"רבנים ממשיכים", בדור שני ולא ב"פורצי דרך" ומייסדים בקהילות שלנו. והשאלה השנייה היתה באם ניתן לחשוב על שוני בדמות המנהיג הרוחני הנובע משוני במגדר.

השילוב של התשובות שאנסה לנסח כמענה לשלושת השאלות שהוצגו כאן יוכל להוות מצע עבורי להתפתחות אישית ומקצועית, מצע המפרט את הקווים שינחו אותי בעבודתי כרב הקהילה בהמשך דרכי.

פרק ראשון - "בליבת אש מתוך הסנה"

בעשורים האחרונים של המאה השמונה עשרה הולכות ומתגבשות חבורות של תלמידי תלמידים של המגיד ממזריטש, שהיו ברשותם את כתבי המגיד (שרק מאוחר יותר זוהו כתורות של הבעל-שם-טוב¹). תלמידים אלו היו חדורי תודעת שליחות להפיץ את תורת רבם ומורם. חוגים אחרים מתקבצים סביב תלמידי ר' יעקב מפולניא, גם הוא תלמידו של הבעש"ט. בחבורות אלו שולטת רוח חדשה של שוויון ואחריות הדדית בזיקה לאלוהות שווה מקפת כל. העדה החסידית היתה מסגרת וולונטרית על-קהילתית שלא נתחמה לגבולות גיאוגרפיים של מקום מסוים. ההנהגה של עדות אלו היתה גם היא מזן חדש.

אם בעולם היהודי, המסורתי-הקהילתי, מעמדו של הרב נקבע ביחס ישיר לייחוסו, לרמת הבקאות ההלכתיות והידע התורני, למעמדו הכלכלי האיתן – אם מעצמו ואם בתמיכת פרנסי העיר שמינו אותו, הרי שההנהגה החסידית בראשית דרכה היתה שונה לגמרי. היא גיבשה את מעמדה בזיקה להשראה כריזמטית. הנהגה זו נשענה על גילוי אלוהי מתחדש תמידית שנקשר, לדידה, בחיות האלוהית ונבחן באחריות חברתית מקיפה לצרכיה הרוחניים והגשמיים של העדה (אליאור, 2014).

בעמודים הבאים ארצה לתאר את אותה הנהגה חסידית בדורות הראשונים להתגבשותה. אתחיל בסקירה קצרה של הרקע להתגבשות התנועה, החשובים להבנה של דרכי הנהגתה.

ראשית, חשוב לציין כי אין בין החסידות בפולין ובאוקראינה במאות השמונה עשרה והתשע עשרה לבין חסידות ימי הביניים ולא כלום. החסידות החדשה נוסדה שנים מועטות לפני אמצע המאה השמונה על ידי ישראל בעל שם טוב (הבעש"ט). הבעש"ט הטביע את חותמו על התנועה עוד בחייו, בדומה לשבתאי צבי שעיצב את התנועה השבתאית. שתי תנועות אלו היו תוצאה של פריחת הקבלה הלוריאנית והיסוד המשיחי הטמון בה

¹הבעל שם טוב - רבי ישראל בן רבי אליעזר נולד סביב שנת תנ"ה (1695) באזור אוקראינה - רומניה. בשנת ת"ק (1740) השתקע

בעיירה מ'זיבוז', שם נפטר בשנת תק"כ (1760). חלק מגדולי החסידות בדורות הבאים היו צאצאי בתו אדל. הבעש"ט הדריך עשרות תלמידים בדרכו החדשה, מהם מפורסמים בעיקר המגיד ממעזריטש ור' יעקב יוסף מפולנאה, שהפיצו את תורת החסידות בכל מזרח אירופה (שלום, תשס"ט).

שדיבר אל לב ההמונים. קבלה זו ביטאה את כיסופיו לגאוליו בהדגישה את הניגוד בין קיומנו השבור והלקוי² לבין השלמות שתושג הודות לתהליך ה"תיקון" (שלום, תשס"ט).

לאחר עלייתה ונפילתה של השבתאות ניצבו בפני אותם מקובלים שלש דרכים – הראשונה, לנהוג כאילו לא אירע דבר. מקובלים אורתודוכסים רבים ניסו ללכת בדרך המסורתית, מבלי להקדיש תשומת לב לרעיונות החדשים. היתה זו העמדת פנים – התפרצות היסוד המשיחי בקבלה הלוריאנית היתה עובדה ואי אפשר היה להתכחש לה.

הדרך השנייה היתה לוותר על כל ניסיון ליצור תנועה המונית ולהשיב אותה לרשות היחיד של המיסטיקן המתבודד. המקובלים היו מתקבצים ב"קלויז" – חדר קטן הצמוד לבית הכנסת למטרות של לימוד ותפילה. תנועה זו, כאמור, היתה תנועה אליטיסטית קטנה שפנתה אך ורק לבודדים נבחרים.

הדרך השלישית היתה הדרך של החסידות, בעיקר בתקופה הקלאסית שלה³.

החסידות ביקשה מלכתחילה לרכוש השפעה בקרב חוגים רחבים ככל האפשר. החסידות, כלקח וכטראומה מתנועת השבתאות, ניסתה לסלק את גורם המשיחיות, על המיזוג המסנוור והרה האסון הכרוך בו, מבלי לוותר על הפנייה לעם. החסידות הבחינה בין גאולת נשמת היחיד ובין הגאולה המשיחית המובהקת – גאולת כלל ישראל. הגאולה הראשונה תבוא על ידי שילוב פעולת האדם והפעולה האלוהית. הגאולה המשיחית תבוא אך ורק בכוחו של האל. (שלום, תשס"ט).

עיקר התמקדות הפעולה האנושית היא המלחמה ביצר הרע, היא יסוד הטומאה פנימה בנפש האדם. בשבתאות זוהי מלחמתו של המשיח בקליפות הטומאה כדי להביא בסופו של דבר גאולה. המלחמה ביצר הרע ובטומאה בחסידות נותקה כליל מהרקע המשיחי שלה. המלחמה הזו היא יומיומית ומתחוללת בנפש האדם ללא פרקטיקות ה"מעשים הזרים" בשבתאות. ביטולו המוחלט של היצר הרע יקרה אך ורק באחרית הימים. עד אז יש למצוא את הדרך "לקדש את החומריות". יש להילחם כל הזמן במידות המגונות אך אין אפשרות להיפטר מהן כליל – הן נחוצות בכדי שתהיה קיימת "עבודה" (אופנהיימר, תש"ך).

² תיאור מפורט של תנאי החיים של היהודים בפולין ובאוקראינה של המאה השמונה עשרה והתשע עשרה ר"י אליאור, ישראל בעל שם טוב ובני דורו: מקובלים שבתאים, חסידים ומתנגדים. פרקים ראשון ושני, ע"מ 254-44. תנאים של רדיפות, עלילות דם ובמקביל תנאים כלכליים קשים של צמיחות ותלות מוחלטת בפרץ הגוי. תנאים אלו מהווים תיאור קשה של עולם שבור ולקוי.

³ שלום מחשיב את התקופה הקלאסית של החסידות, אותה הוא מכנה "התקופה ההירואית", ליובל השנים ממותו של מייסד החסידות הבעש"ט 1760 ועד להתארגנותה בסוף אותה מאה לתנועה ממוסדת המונית סביב שושלת של צדיקים (שלום, תשס"ט).

בפירושו של ר' אלימלך לפסוק "וירא אליו ה' בליבת אש מתוך הסנה" (שמות ג', ב') הוא אומר כך –

"נראה לפרש, דהנה השורש הוא לאדם שישבר את מדותיו כמו השנאה והקנאה והגאווה והתאוה והחמד והכדומה כל המדות המגונות צריך שיתקנם ומתוך כך יכול האדם לבוא למזריגה גדולה ולמראות גדולות והתלהבות ודביקות גדול בעבודת הבורא יתברך שמו. וזהו וירא כו' בלבת אש מתוך הסנה, פירוש מתוך המדות המגונות שהם כקוצים בא אל מדרגה שהיה לו התלהבות אש [...]. וירא ה' כי סר לראות, שהשם יתברך ראה שמשה רבינו עליו השלום רוצה להסיר כל המדות לגמרי כדי לראות כנ"ל שיוכל לבא לידי ראייה מראות גדולות וזה בלתי אפשרי עד שיבא משיח צדקינו ואז והעביר ד' רוח טומאה מן הארץ לגמרי. ויאמר אל תקרב הלום, פירוש שאמר לו השם יתברך זה בלתי אפשרי שתקרב אל המדרגה הזאת אלא של נעלך מעל רגליך, של הוא לשון שאלה, היינו שזה יהיה אצלך כדבר המושאל ובלתי אפשרי להסיר לגמרי עד ביאת המשיח במהרה: כי המקום כו' אדמת קודש הוא, פירוש אלא שצריך אתה לראות להתאמץ בכל המקומות שיש בו איזה חומרות לקדש אותו הדבר, וקל להבין: (הנועם אלימלך לפרשת שמות⁴).

ה'נועם אלימלך' מביא את משה כמודל אידיאלי של אדם השואף להתקרב לבורא מתוך הסרת קוצי הסנה – הסרת כל המידות הרעות. אך מידות אלו, כסנה שאינו אוכל, לא ניתנות להסרה מלאה. זו יכולה לקרות רק עם ביאת המשיח.

החסידות לקחה את המאבק הפנימי והפכה אותו לפרקטיקה רוחנית-דתית. החסידות של ר' שניאור זלמן מלאדי (חסידות חב"ד) הביאה זאת לשיא – צלילת האדם אל מעמקי נפשו שלו היא היא הדרך שבה אפשרי לו לאדם לעבור על פני כל העולמות, להצליח לחרוג מגבולות קיומו הטבעי אל האינסוף, אל האל. זוהי פסיכולוגיה מיסטית. משהו מן הגישה הזו נמצא בתודעה החסידית בכללותה (ש"ץ אופנהיימר, תש"ד).

לא בכדי ר' אלימלך משתמש בסנה הבוהר כמטאפורה, האש היא דימוי רוח לתיאור ההתרגשות הדתית, ההתפרצות וההתלהבות הנובעות מהפגישה עם החיות המיסטית. עיקר חידושה של תנועת החסידות לא היה בתיאוסופיה המיסטית שלה, אלא בפנייה אל חוויית ההתחדשות הפנימית, בספונטניות של הרגש הדתי שנעור בלב. בתנועת החסידות מונח מרכזי שביטא את אותה סערת אמונה והתחברות אל הטרנסצנדנטי הוא **הדבקות**. החלק הבא יסביר מונח זה⁵ ויעסוק בדמות המנהיג הזוכה לדבקות האידיאלית.

⁴ הדגשות שלי
⁵ ר' עמי 9

תורת הצדיק

מיסטיקנים אשר השיגו את סוד הדבקות, לא ביקשו לשמור לעצמם את סוד חווייתם האישית, אלא נטלו להורות סוד זה **לכל אדם** בעל רצון טוב (שלום, תשס"ט).

מיסטיקן זה יכולה בתנועת החסידות – צדיק.

הדמוקרטיזציה של תנועת החסידות בה "זכות שווה לכל להידבק במוחלט", לא נקנתה במחיר פופולריזציה של ה"מוחלט". השמיים לא ירדו אלי-אדמה, אך הארץ ובתוכה היחידים חברי הקהילה, בזכות הצדיק, מתעלים לגבהי מרום (ש"ץ אופנהיימר, תש"ך).

המשמעות שנתנה תנועת החסידות למונח צדיק, שונה במהותה מהשימוש החז"לי במונח צדיק שבא בהשוואה למונח רשע. הצדיק הוא הגורם החדש שסביבו מתלכדת ומתגבשת התנועה המיסטית ובאמצעותו הופכת לתופעה חברתית.

המאמין מעמיד במרכז התייחסותו לאלוהים את הצדיק על ידי שהוא מבקש לחקות תכונות מסוימות בו. הצדיק הנו המשיח הלא-משיחי – מנהיגה הרוחני, הקדוש של העדה החסידית (שלום, תשס"ט). בהמשך אפרט את התיאולוגיה העומדת בבסיס תורת הצדיקות ואת התכונות הנדרשות ממנו. חשוב להזכיר עתה כי במרכז היחסים שבין הצדיק לקהילתו עומד פרדוקס עתיק של בדידות ושיתוף. מי שהגיע אל דרגת הבדידות הרוחנית נעלה ביותר – היות האדם לבדו עם אלהים – הוא גם מרכזה האמיתי של החברה. רק המיסטיקן המאמין, קרי הצדיק, יכול היה לממש פרדוקס זה בחייו – לחיות בין אנשים רגילים ובה בשעה להיות לבד עם אלהים, לדבר בשפת חולין ובה בעת לשאוב את כח החיות מהמקור העליון של הנשמה (שלום, תשס"ט).

הצדיק, אם כך, הנה דמות הנאבקת לחיים של קדושה גמורה. כיבוש יצר הרע הוא עבודה מתמדת לעבר אחדות. השניות, היא היצר הרע, מסיטה את המבט החוצה, מבלבלת. כאשר הצדיק מצליח להסתכל באמת אל פנימיותו הוא מגלה אחדות. מתוך דבקות זו הצדיק מסוגל לתקן את העולמות התחתונים באמצעות יצירת אחדות מלמעלה למטה. (ש"ץ אופנהיימר, תש"ך).

הנועם אלימלך בדרשתו לפרשת קורח אומר כך על מושגי הדבקות והאחדות :

וזהו דאמרינן בגמרא (ברכות ל ב) "חסידים הראשונים היו שוהים שעה אחת", פירוש שהיו שוהים שעה ומקשרים עצמם בדביקות. אחת, פירוש בשביל אחת כנ"ל שיהא להם אחדות בכביכול ברוך הוא קודם התפלה, רצה לומר החיבור

והקישור שיתדבקו בכביכול ברוך הוא על ידי מחשבתם הקדושה כדי שיפעלו על ידי מחשבתם הקישור כנ"ל ושעה אחת אחר התפלה, היינו אחר שנעשה החיבור והקישור ואחדות ביניהם היו שוהים שעה ומכוונים מחשבתם להנות מהתענוג שיש להבורא ברוך הוא בהתחברו בנו כנ"ל שזהו תענוגים שיש להקב"ה כביכול תענוג ושעל ידי זה באים השפעות לישראל וזהו ויאמר אל אהרן בארצם לא תנחל כו' אני חלקך ונחלתך בתוך בני ישראל, **דהצדיק ברצותו להשפיע לישראל צריך שלא יהא כוונתו להנאת עצמו**. וזהו שאמר לו השם יתברך בארצם לא תנחל, פירוש שלא יהיה כוונתך לצורך עצמך, רק אני חלקך, פירוש כנ"ל שיהא כל כוונתך לדבק עצמך בי שיהא אני חלקך ונחלתך יהיה בתוך בני ישראל, פירוש ההשפעות שאשפיע להם זה יהיה עיקר נחלתך: וזהו ברית מלח עולם הוא ברית, היינו התורה הנקראת ברית: מלח, רצה לומר מלשון ממולח (שמות ל, לה) שפירושו מעורב, **והיינו כשהצדיק מערב התורה במחשבות קדושות וטהורות כדי שיהא באחדות עם כביכול ברוך הוא. עולם הוא, פירוש על ידי זה הוא ממשיך הבורא ברוך הוא בעולם הזה להיות שכינתו בתוכנו ולהשפיע לנו כל טוב**. והנה הדביקות שיש להבורא ברוך הוא בנו הוא נקרא בשם תרומה, והטעם מחמת שהשם יתברך מרומם ומגביה אותנו בקדושתו ולכן נקרא תרומה, לשון התרוממות. והדביקות שלנו נקראת משמרת, לפי שאנחנו חייבים לשמור עצמנו תמיד שלא יפסיק דבקותינו מהבורא ברוך הוא כביכול חלילה אפילו רגע.

אם האחדות היא מושג אינטלקטואלי מעיקרו, הרי הדבקות היא מונח אמוציונלי. הדבקות היא התבוננות בחומר כדי לראות אחדות. כפי שגרשום שלום מגדיר: "ריקון החומר כחומר והצמדה לאספקט האידיאלי שלו שהוא שטף החיים האלוהיים בו." עבודה בגשמיות היא ראיית הקדושה למטה על הארץ. היא השלב התחתון בעבודת הבורא. ההבדל בינה ובין עבודה ברוחניות הוא בדרגה ולא במהות, עבודה זו היא איננה המטרה הסופית אלא פתח. היא פתח לצדיק לחזור ולראות באופן רפלקטיבי את עצמו, לבחון האם הוא ביכר את הישגו האישי על השגת דבקות. הצדיק נדרש להכיר בכך שאין הדבקות מצב מתמיד היא, אלא עבודת הצדיק הנה דינאמית. תנועה מתמדת בין העליון לתחתון, בין דבקות במוחלט לבין נדודים בגשמיות. (שם)

דמות הצדיק במשמעה התיאולוגי מבוססת על תפיסה דיאלקטית של מושגי ה"אין" וה"יש" הקבליים. אלו הם שני הפכים ישותיים בהכרה האנושית ובמקביל שני אופני הקיום הדינאמיים של ההווה האלוהית (צמצום מול התפשטות או אינסוף). הכרתו של הצדיק מושתתת על התפשטות הגשמיות, על דבקות והתעלות מצד אחד ומצד שני על שפלות, הסתלקות וצמצום. ללא צמצום לא תבוא שפיעה. שתי הישויות חייבות להתקיים כדי שהצדיק ימשוך שפע מעליונים לתחתונים. משיכת השפע היא המטרה ולא ההתאיינות לכשעצמה. עולמו של הצדיק איננו סטטי ואידיאלי אלא דינאמי שיש בו רצוא ושוב מתמיד בין קטבי היש והאין. (אליאור, 2014).

הספרות החסידית מבדילה בין ירידת הצדיק מאונס לירידה מרצון. הראשונה נתפסת כירידה של הצדיק מחמת שליחותו החברתית, עקב הערבות ההדדית והשליחות העמוקה שהוא חש כלפי בני עמו. השנייה היא כאשר הצדיק מעמיד את עצמו בניסיון וזאת כדי לצאת מחוזק שבעתיים באמונתו בעוצם כוחו הרוחני. פייקאז' מביא את דבריו בעניין של ר' יעקב יוסף מפולנאה⁶ שמסתייג מהירידה מרצון ומותח קו מקביל בינה ובין רעיון החטא שעל מנת לקיים תשובה, הנפוץ בתורה השבתאית (פייקאז', תשל"ח). הירידה מאונס היא היא אותו פתח נכסף.

רבקה ש"ץ אופנהיימר מתארת שלושה סוגי עבודה ברוחניות של הצדיק, כפי שבאים לידי ביטוי בכתבי ה"נועם אלימלך". סוגים אלו מתוארים לפי מעשה המרכבה בנבואת יחזקאל (יחזקאל פרק א): העבודה הראשונה היא היראה, יראת ה', המכונה "אופנים", הדרגה השניה היא האהבה המכונה גם "חיות" והדרגה השלישית, הדרגה האידאלית היא דרגת התפארת או ה"שרפים". דבקות בדרגה זו מתוארת כאובדן כל ההיקף, הסרת כל קליפות העולם הזה והתמקדות במרכז, בהוויה שהיא על-זמנית. השניות הארצית בטלה ומושגת אחדות מלאה. זוהי חוויה רגעית של התאחדות עם הבורא, שכדי שהאדם לא יתכלה, הבורא "מצננו" ומחזירו לעולמות התחתונים – מצב המתואר בחסידות כ"נפילה" והוא הכרחי לשימור המערכת הזו. באותו רגע רגעי של דבקות לצדיק יש כח יצירה מיוחד, כח בריאה (ש"ץ אופנהיימר, תש"ד).

מקור מנהיגותו של הצדיק היא בכריזמה⁷ שלו. זוהי מתת אל של השראה אלוהית. במהלך ההתעלות האקסטטית, נוגע הצדיק בהוויה האלוהית. נגיעה זו מסמיכה אותו להיות מתווך בין עליונים ותחתונים, תוך תודעת שליחות עזה כלפי ה"תחתונים". ההשראה הזו כוללת תנאי פנימי – היא מותנית בשפלות עמוקה ובביטול עצמי. אותה השראה מותנית גם בצידוק חיצוני – אך ורק השליחות והזיקה לכלל ישראל היא זו שמאפשרת את ההשראה האלוהית. הממד הכריזמטי-מדיומלי נבחן בהתחדשות דברי תורה הנשפעים

⁶ ר' יעקב יוסף מפולנאה – נפטר ב1782, תלמידו של הבעש"ט, ידוע כתיאורטיקן של תנועת החסידות, בעל "תולדות יעקב יוסף".

7 מקור המילה כריזמה במילה היוונית חריס χάρις שפירושה היא חסד האל או מתת האל. בהגדרה המילונית האנגלית:

Compelling attractiveness or charm that can inspire devotion. [and] A divinely conferred power or talent.

(oxforddictionaries.com, 2016)

χάρις חריס נודעת גם בשמה האחר אגילאה Ἀγλαή והיא אחת מהχάριτες (חריטס), שלושת אלות ה"חסדים האלוהיים" עליהם נמנים התכונות: קסם, יופי, טבע, יצירתיות ופוריות. **Invalid source specified.** חריס הוא גם שמה של אשתו של הפייסטוס או וולקן, אל האש והנפחות, באיליאדה של הומרוס. **Invalid source specified.** מושג מקראי דומה בהקשר זה הוא "ותצלח רוח ה'". למשל בסיפורי המלוכה של שאול ודוד (שמואל א' פרק י"א פסוק ו' או פרק ט"ז פסוק י"ג).

מלמעלה וביכולת פעולה החורגת מגדר הטבע, הבאה לידי ביטוי בהתעלות מעל לזמן, בנבואה ובעשיית ניסים ונפלאות. החוויה האקסטטית נבחנת בפעולה החברתית ובגילוייה הציבורי. זו לובשת לבוש ארצי במתן סיוע לכלל ישראל. היכולת הכריזמטית לעשות מופתים נועדה רק לשם סיוע לבני העדה, הניסיון המיסטי לכשעצמו וחיי רוח בלבד אינם שאיפות העומדות לבד בתורת הצדיק. (אליאור, 1994).

במאמרה על ה'חוזה מלובלין'⁸, כותבת אליאור כי הכרת השפלות כבסיס הזדהות בין הצדיק לעדתו היא אחת מעקרונות היסוד של תורת הצדיק של החוזה מלובלין. היא משמשת משקל נגד לכריזמה האדירה, ל"התלהבות", "נביאות", "רוח הקודש" ששורה על הצדיק. ה'חוזה' מדגיש כל הזמן את הווייתו הפאסיבית לגבי השראתו לחסד האלוהי אל מול פעילותו האקטיבית אל מול ה'איין' האנושי, אל מודעות לשפלות האנושית שלו עצמו. (אליאור, 1994)

מורו של ה'חוזה', ר' אלימלך מליז'נסק, שהיה תלמידו של המגיד ממזריטש⁹ גרס כי הצדיק איננו נשאר אך ורק בעבודה בעולמות העליונים, במגע עם המוחלט אלא עבודה רוחנית זו משפיעה ומכוונת את פעילותו החברתית. ר' אלימלך מסתייג מהסיגוף ותומך בו רק כאשר הוא מסייע לשבור את הגאווה ואת יתר התאוות. דרך הסיגוף איננה מיועדת לכלל, אלא רק לצדיק. בהתעלותו הוא מוציא ידי הכל בעבודתו שלו. הוא אומר בפירושו לפרשת שלח: "הצדיק צריך להיות גם בהתבודדות וגם עם כל ישראל." העבודה הגשמית מתוארת כ"רצון הבורא שיניח הצדיק דביקותו לפעמים ויתפלל בשביל העם למזון, לממון וכו'". מבחינת ר' אלימלך אין ספק מה המודל הרצוי – המנהיג החברתי מבוכר על איש הרוח הטהור. הוא גם אומר כי האנשים כרוכים אחרי הצדיק האמתי בגלל השפע הנובע ממנו – כלומר זו איננה רק הכריזמה שלו כי אם גם יכולתו לשפר את חיי עדתו.

הצדיק אחראי לא רק לשלומה הרוחני של ציבורו אלא גם לשלומה החומרי. פעמים רבות מצוטטת בהקשר זה האמרה התלמודית "בני חיי ומזוני, לא בזכותא תליא מילתא אלא במזלא." (מועד קטן, כ"ח ע"א). הפרשנות החסידית אומרת 'מזלא' לא מלשון מזל, אלא מלשון נזילה. נזילה של השפע מן העולמות העליונים, דרך הצדיק והשתדלותו עד לעולמות תחתונים ולבני עדתו. כלומר הצדיק ככלי שרת של בורא עולם (ש"ץ אופנהיימר, תש"ד).

⁸ החוזה מלובלין – כך כונה ר' יעקב יצחק הלוי הורוויץ 1745-1815, תלמידו של ר' אלימלך מליז'נסק.

⁹ ר' נספח מס' 1 – רשימת הדורות בתנועה החסידית

בעוד שהחסידות מבית מדרשו של המגיד יצאה לפרוק את עול הגשמיות, וקבעה את הזיקה המתנכרת אליה במושגים "השתוות", "ביטול היש", "התפשטות הגשמיות" ו"עבודה בגשמיות" שעניינם ריקון הגשמיות מתוכנה הקונקרטי וחשיפת היסוד האלוהי החיה אותה, הרי שחסידות פולין ובראשה מי שהביא להתפשטותה – ה'חוזה מלובלין', ראתה בתביעה ספיריטואליסטית זו את נחלתו הבלעדית של הצדיק בזיקתו כלפי עולמות עליונים. ואילו ביחס לעולם הארצי תבעה ראייה חדשה של גשמיות והשבתה לטווח המשמעות הדתי ודחתה את ה"עבודה בגשמיות" כעמדת התייחסות הפונה לחוגים רחבים. הערכת השפע הגשמי, אישור חיוב צרכים חומריים הופך לבסיס הזדהות בין העדה לצדיק ובין הצדיק לעדה. המחויבות הרוחנית הקיצונית מוטלות על הצדיק בלבד ועל העדה מוטלת חובת ההתקשרות אל הצדיק.

האל הוא המוליך את הצדיק חזרה אל עדתו. בארץ זו על הצדיק לגלות יישוב דעת ואחריות כדרוש ממנהיג. הסגפנות ושוויון הנפש בנוגע לחומרי כפי שמתבטאים בספרות המוסר, מתחלפים בתפיסה חדשה בנוגע לרווחה חומרית – כזו המאפשרת לאדם להתקרב לאל. אליאור טוענת כי הדבר בא כתגובה למציאות של עוני, מחסור ומשבר רוחני. הצדיק, כמנהיג המעורה והקשוב לעדתו, הוא המענה למצוקה חברתית-דתית קיימת, כזו שהחלישה את עמדתם הרוחנית. החסידות הציעה ערנות חברתית עמוקה והזדהות עם משמעותו הקשה של העוני. היא הציעה אפטרופסות רוחנית וחומרית המאצילה על הקשורים בה חסד, שפע וסיוע בלא תנאי. שינוי זה, טוענת אליאור, הוא חלק מהתמורות שחלו בתנועה החסידית במעבר מתנועה אליטיסטית לתנועת המונים. כמובן שיש יחס הדדי בין המציאות החברתית ובין התפתחות הרעיונות הדתיים. תמורה זו משנה את תחומי האחריות של ההנהגה הדתית כשם שהיא מעצבת מחדש את מערכת הציפיות של העדה ואת דפוסי פעולתה (אליאור, 1994).

הצדיק החסידי בכוחו להשיב רשעים מדרכם. ההצלה נעשית על ידי ההזדהות של תודעת הצדיק עם הרשע. לא רק התודעה כי אם גם כל גופו שלו בשעת תפילתו. באמצעות הזדהות מלאה זו עם הרשע, הטומאה מתקדשת והחטא חולף. כיצד ייתכן שתהיה זהות תודעתית של הצדיק עם הרשע, הרי זהו מעין חטא? על כך אומר ר' אלימלך: "הקב"ה גורם לו נפילה בכוונה שלא יתגדל. הפניות והגאווה האישית הם חטאים גדולים מכל "הרהורי עבירה". כאשר הצדיק חוטא, הוא יורד ל"עבודה בקטנות" ובעלייתו הוא מעלה את דרגת הקדושה של כל העם עמו".

ר' אלימלך מבדיל בין שני סוגי צדיקים – הראשון הוא הצדיק הספיריטואלי, זה הנמצא בדרך קבע בעולמות עליונים, ומגע עם העם, עם החברה, עלול "להפילו". הצדיק השני מנמיך עצמו כדי להיות במגע עם העולם, כדי להיטיב עמו. כשם שישנה הזדהות מלאה בין הצדיק והחוטא, כך גם קיימת הזדהות בין הצדיק לעדתו. הצדיק יורד והנצרך לעזרה עולה וכך מתקדשים שניהם. כדי להגיע לדבקות שכזו אין מספיק הלימוד בלבד – כי הוא אך ורק אינטלקטואלי. מה שיוצר את הקרבה האמתית, את הדיבוק, היא השיחה, הדיבור של הצדיק מחד והאוזן הקשבת של בן העדה מאידך (ש"ץ אופנהיימר, תש"ך).

קווים לדמות הצדיק כמנהיג העדה

היהדות הרבנית, בעיקר בתקופה בה אנו מדברים, ראתה בתלמיד החכם, בבן התורה, ברב המלומד, את הדמות האידיאלית הראויה לשאת בעול ההנהגה הרוחנית של הקהילה. על המנהיג הרוחני להיות מחונן בידיעה מעמיקה במקורות ההלכה, ידיעה שתאפשר לו להדריך את בני עדתו "בדרך הישר", תאפשר לו לפרש את דבר האל הקיים והעומד לעד. אין הלמדן נזקק להתחדשות דתית פנימית. תנועת החסידות העלתה טיפוס אחר – הצדיק, כאמור, זכה להארה אלוהית, זכה לבריאת לב חדש או במילה אחרת – זכה להיות נביא (שלום, תשס"ט).

בספרות היהודית הבתר-תלמודית לא נמצא תיאורים של מנהיגות "קלאסית". לפיכך פנו החסידים אל המקרא כדי למצוא סימוכין לשאלות של הנהגה ואחריות. החסידות חיפשה אב-טיפוסים איתם יוכל הצדיק החסידי להזדהות ומצאה חמישה כאלה: כהן, מלך, נביא מהמקרא, וחסיד ותלמיד חכם חז"ליים (גרין, תשס"א).

הצדיק ככהן. הצדיק הוא ככהן המקריב את הקורבן הפנימי העולה על מזבח הלב. שלש אפשרויות עולות מכך – הראשונה, שהאדם צריך לכוון את תפילתו, קרי את "קורבנו" וכמיהתו לאלוהים, דרך הצדיק. השנייה – שהצדיק משמש מעין מורה דרך לפולחן במקדש הפנימי או שהוא כולו משמש דגם לקיומו המושלם. ושלישית – לצדיק, בדומה לכהן, יש יכולת ריפוי. הדבר קשור לתפקידו כמעורר רחמי האל על נבראיו. ההזדהות עם הכהנים בעבר מאפשרת לרבי (קרי לצדיק) בהווה לקחת על עצמו תפקידים שהרבנות הנורמטיבית לא עסקה בהם ומעניקה לו מקור סמכות עתיק יומין.

הצדיק כמלך – אמנם המלכות היהודית היתה זכרון היסטורי רחוק, אך החסידות התפתחה בתקופה שבה מעשיהם של מלכי מזרח אירופה והמתרחש בחצרותיהם העסיקו מאוד את התרבויות בהן חיו היהודים – כישלונה ופירוקה של מלכות פולין, התעצמות קיסרי בית רומאנוב ואף תקופת נפוליאון (גרין, טיפולוגיה של מנהיגות והצדיק החסידי, תשס"א). בעברית של ימי הביניים ושל ראשית העת החדשה היה מקובל לדבר על רב ועל משרתו בלשון של מלוכה. המקורות החסידיים משתמשים במטאפורה של מלוכה לצרכיהם. הנוהג של העברת הנהגת החסידות מדור לדור הפך נורמטיבי בתקופה מוקדמת למדי בתולדות החסידות – כבר בעשור השני למאה ה-19 הונהגו רוב הקהילות החסידיות בידי בנים או נכדים של תלמידי הבעש"ט והמגיד.

אך גם ללא המאפיין הזה, השימוש במונחי מלכות נתן תוקף לסמכות החסידית והוא גם הביא מחויבות ואחריות מצד הצדיק כלפי "נתיניו". דמות המלך מזכירה כמובן גם את דמות האל – כאב רחום וחנון לבניו. הניגוד החד בין תיאורים רווי אהבה ובין המציאות הרודנית של מלכות הגויים בעולם הזה, מילא תפקיד חשוב בעיצוב דמות הצדיק ששילב בהנהגתו כמלך סמוך על שולחנו בין הכהונה והמלכות.

ר' קלונימוס קלמן עפשטיין מקראקא¹⁰, תלמידו של ר' אלימלך מליז'נסק כותב בספרו "מאור ושמש": "וכן שמעתי מאדומו"ר איש אלקים מורנו הרב אלימלך זצוק"ל, כי בחר לו צדיק אחד בדור שהיה לו רבו. ואת מי יבחר לרבו אלופו ומיודעו? כשיראה צדיק שהנהגותיו ביציאתו וביאתו הוא מתנהג על פי התורה הקדושה, ואינו מקל כלום חלילה הן באורייתא והן בדרבנן, ובתוך לבו הוא יקד אש בייחודים, ומחשבתו ניכר מתוך מעשיו, זה יבחר לו לרבי. וזה "שום תשים עליו מלך" (דברים י"ז), מאן מלכי רבנן, "אשר יבחר ה' אלהיך בו". את מי יבחר? "וכתב לו את משנה התורה", פירש רש"י ז"ל, שני ספרי תורות, אחת שנכנסת ויוצאת עמו, דהיינו שמתנהג בצדקות ביציאתו ובביאתו כנוכח לעיל ואחת מונחת בבית גנזיו, שבתוך לבבו ובבית גנזיו הוא ברשפי אש של תורה ביראה ואהבה ובייחודים ומחשבתו ניכרת מתוך מעשיו, את זה תבחר. ודבר זה יש להצדיק הנ"ל בקבלה מקדושי עליונים שהיו רבותיו שקיבל מהם, וזה מלפני הכהנים הלויים, דהיינו מהצדיקים שנקראו כן כנ"ל. (ע"מ תקצ"ה).

ר' אלימלך מליז'נסק בפירושו לדברים י"ז יוצר זהות בין הצדיק ובין המלך המקראי האידאלי. ואף מציין כי בשל כך תקפותו אף קודמת ללויים ולכהנים.

¹⁰ 1751-1823

הצדיק כנביא – ההשוואה בין צדיק לנביא היתה בזהירות ובהסתייגות. כבר חז"ל הכריזו כי בטלה נבואה מישראל וכי היהדות מושתתת על ההלכה ועל הסמכות הרבנית. על כך נוספה גם הסתייגות על רקע המשבר השבתאי. ובכל זאת, החוגים החסידיים מדברים על התגלות נבואית של הצדיק כפי שהיה מקובל בחבורות מיסטיקניות בכל הדורות וביתר שאת בהשפעת קבלת צפת. הדמות המקראית המשמשת השראה היא דמותו של משה – הוא ה"דעת" של כלל ישראל, הוא אדון כל הנביאים – המתווך בין ישראל לאביהם בשמיים, המגן על ישראל ממידת הדין, שיש בכוחו לשנות ולבטל גזר דין של מעלה. הצדיק, כפי שכתבתי, נהנה מהשראה אלוהית. תפקידו הוא להוריד למטה את ההוויה האלוהית ובו-בזמן לסנגר על בני ישראל בפני הקב"ה.

הצדיק כרב – סמכותו וכבודו של התלמיד החכם מועברות אל הצדיק. כותב רבי משה חיים אפריים מסדילקוב¹¹ "עד שדרשוה חז"ל אינה נקראית התורה שלמה, רק חצי, ובדרושי מאמרי חז"ל נשלם התורה להיות נקרא ספר שלם. וכן בכל דור ודורשיהם משלימין התורה, כי התורה נדרשת בכל דור ודור לפי מה שצריך לאותו דור. ולפי שורש נשמתן של אותו הדור, כך השי"ת מאיר עיני חכמי הדור ההוא בתורתו הקדושה." (דגל מחנה אפרים, יוזעפאף תרמ"ג, בראשית ד' ע"א-ע"ב).

הצדיק כמפרש את דברי התורה "לפי מה שצריך לאותו דור" – כלומר לצדיק יש היכולת לחדש דברי תורה. מגדיל לתאר זאת רבי יצחק לוי רוסקוב מברדיצ'ב¹² -

"...ותורה שבע"פ מה שנמסר למשה עליו השלום, על פי פירושה וכל שתלמיד ותיק עתיד לחדש. נמצא שעיקר תורתו בע"פ ניתנה לנו כפי מה שהצדיקים בדור יפרשו את התורה כן יקום. וזה מה שאמרו חז"ל הקב"ה גוזר גזירה והצדיק מבטלה (מועד קטן טז ע"ב). (קדושת לוי, ווארשא תרל"ו, יתרו מט ע"א).

הרב והצדיק מתלכדים לדמות אחת – התפקיד הלמדני והכח לשנות גזר דין של מעלה חד הם. הכח ההרמנויטי מתגלה ככח מאגי.

החדשנות וכח היצירה נשמרים אך ורק לתחום הדרשנות ולא בפסיקה הלכתית – כאן החסידות נקטה בשמרנות יתרה אולי כדי לשמור על מסגרת שהרחיקה ממנה התפרצויות מסוכנות (גרין, טיפולוגיה של מנהיגות והצדיק החסידי, תשס"א).

¹¹ 1742 לערך – 1800. נכדו של הבעש"ט.

¹² 1740-1809.

החסידות נזהרה תמיד מלפרוץ את גדרי העולם המסורתי. רבים ממנהיגי החסידות כיהנו במשרות רב "רשמיות", כלומר לא רק של העדה החסידית, אלא של הקהילה היהודית הכללית המקומית¹³. בניגוד לדמות העממית-נוסטלגית שהשתרשה בתודעה הכללית, רבים מהצדיקים ומאמיניהם לא היו עמי-ארצות אלא רובם הגדול נחשבו כתלמידי חכמים מובהקים בהלכה ובקבלה. החסידים ראו עצמם דבקים במסורת וכמהדרים במצוות, כמחמירים בגדרי עולם ההלכה ובד בבד – כמרחיבים את משמעות אותן מצוות לאורה של המסורת הקבלית המקודשת ופירושה הכריזמטיים והמיסטיים (אליאור, 2014).

הצדיק, בשיאה של אותה תקופה קלאסית שאותה מגדיר שלום, היווה את לב לבה של העדה החסידית. כמנהיג הרוחני של העדה הוא נקרא למלא את כל צרכיה הן מהבחינה הרוחנית והן מהבחינה הגשמית. דמות הנהגה זו היוותה חידוש לעומת ההנהגה שרווחה עד אז בקהילות היהודיות. תנועת החסידות, החל מהדור השלישי שלה וביתר שאת מתקופתו של "החוזה מלובלין", הלכה והתמסדה. עקב קוצר היריעה, עבודה זו לא תסקור את המאפיינים של ההנהגה החסידית כיום בהשוואה למודל המוצג כאן.

המודל הזה, שנוצר בדורות הראשונים להתהוות התנועה, ישמש אותי בהמשך כנקודת התייחסות אחת¹⁴ לבחינת דמות ההנהגה הרבנית בקהילות של היהדות המתחדשת בישראל ומחוצה לה. הפרק הבא יציג שיחות עם ארבעה רבנים ורבות בניסיון לתהות על דמות ההנהגה הרוחנית שלהם ושלחן.

¹³ ר' רשימה מפורטת בר. אליאור, ישראל בעל שם טוב ובני דורו: מקובלים שבתאים, חסידים ומתנגדים, 2014, עמ' 279-280.

¹⁴ ולחלוטין לא כמודל אידיאלי לחיקוי ועל כך בהמשך העבודה (בייחוד ר' פרק שלישי).

בפרק הקודם סקרנו את אחת המהפכות שחוללה תנועת החסידות בדגם ההנהגה של קהילות היהודיות באירופה. החסידות העמידה אלטרנטיבה למנהיגות הרוחנית שהייתה קיימת אז, מנהיגות אליטיסטית, למדנית, ממונה "מלמעלה", במנהיגות כריזמטית, כזו שאיננה תוחמת עצמה אך ורק לעולם ההלכה אלא מרחיבה עצמה לכל תחומי החיים. המנהיג, ה"צדיק", לא רק דואג לרווחתו של צאן מרעיתו, אלא משמש כצינור שדרכו זוכה החסיד לקיים קשר עם אלוהיו. בעמודים הבאים אחזור לתקופה שלנו ואתמקד במנהיגות הרוחנית של קהילות היהדות המתחדשת ¹⁶. החלק האחרון של פרק זה יעמוד על הדומה והשונה שבין דמות הרב באותן קהילות לבין דמות הרבי-הצדיק החסידי, אותו סקר הפרק הראשון.

השאלה שעמה התחלתי עבודה זו, היתה לנסות ולשרטט קווים **לדמות הרב או הרבה בקהילות היהדות המתחדשת**. כאמור, הטריגר לה היה מאמר של הרב אהרון ליבוביץ' ¹⁷. עם זאת, ההתלבטות בדבר מהי מנהיגות יהודית רוחנית ראויה, אינה דבר שהחל עתה. ב-1979, למשל, נערך סמינר של המכון ליהדות ולמחשבה בת זמננו שכותרתו היתה "מנהיגות רוחנית בישראל". הדברים כונסו לספר באותו שם ¹⁸, ובפרק האחרון בו, כותב פרופסור אליעזר שביד את הדברים הבאים: **"הדיונים על 'מנהיגות רוחנית' נובעים מההרגשה הרווחת, שעם ישראל שרוי ב'משבר מנהיגות' חמור. המנהיגות הפוליטית-שלטונית מתגלה בחוסר אונייה ובקלונה, ואילו המנהיגות הרוחנית, או אלה המתהדרים בכתרה, כמעט שאיננה פועלת"** (בלפר, תשמ"ב, עמ' 280). שביד טוען כי ההעלמות של מנהיגות רוחנית ראויה בדורנו, מקורה בהתערערותו של מיתוס המנהיגות היהודי הקולקטיבי. נרטיב זה, שהרמב"ם היטיב לנסחו, היה כי משה גדול הנביאים, השיג את 'תארי הפעולה של האל', הוא כמנהיג חקה את האל. משה היווה מופת לנביאים, אותם מחקים זקנים וחכמים והעם מחקה את הזקנים והחכמים. ישנה היררכיה ברורה של חיקוי הן לאורך שדרת העם והן לאורך הדורות. המיתוס הזה, כך טוען שביד, נתערער ונשחק ולא בא מיתוס אחר תחתיו. הציונות לטענתו, הקימה מנהיגות פוליטית אך המנהיגות הרוחנית נעלמה. דרוש, אם כן, גיבוש מיתוס חדש של מנהיגות רוחנית. האם דבר זה אפשרי בדורנו? כך עונה שביד: **"מייחלים אנחנו לחידוש הרוח הדתית בכל לבנו, ודרך הרוח מי ידע? [...]** אבל גם איננו בני חורין להפטר

¹⁵ מילות הפתיחה בראיון של הרב עמיחי לאו-לביא לשאלה הפתיחה הזוהה שהצגתי לרבנים. ר' בהמשך הפרק.

¹⁶ במכוון איני כותבת היהדות הרפורמית היות ושניים מתוך ארבעת הרבנים המופיעים כאן הם רבנים קונסרבטיביים. לצורך עבודה זו אשתמש במונח כללי זה או במונח יהדות ליברלית כמתייחסת לרבנים של הזרמים הלא-אורתודוקסים.

¹⁷ ר' מבוא. עמ' 3.

¹⁸ (בלפר, תשמ"ב).

מחפוש פתרונות למצוקת המנהיגות בה אנו שרויים היום. לשם כך עלינו לוותר על האידיאל ולבדוק כיצד אפשר להפעיל אותם כוחות מנהיגים חלקיים המצויים בפועל בדרך הקרובה ביותר למנהיגות רוחנית כוללת. (בלפר, תשמ"ב, עמ' 287).

יריב בן אהרון בספרו "שורשי יניקה של הגרעין החלוצי" מתייחס לאותו מיתוס מנהיגות שהתערער, בראייה היסטורית. הוא טוען כי באלפי שנות קיומה, עברה ההנהגה היהודית שלש "מהפכות": אם בתקופת המקרא מושכות ההנהגה והסמכות השלטונית היו נתונות בידי נביאים, שופטים, כהנים ומלכים הרי שבשלב השני – שאותו הוא תוחם מימי בית שני ובמהלך שנות הגלות, סמכות זו (משוללת ריבונות) הועברה לידי הרבנים, תלמידי החכמים. עם הקמת מדינת ישראל והחזרת הרבונות העצמאית הסמכות היא בידי העם כולו. בן-אהרון, היות ומוקד עניינו ונקודת המוצא שלו היא חילונית, לא מתייחס להנהגה רוחנית-דתית כלל אלא להנהגה חברתית¹⁹. באופן מעניין מבחינתי יריב בן אהרון מציין בין השורות את המהפכה החסידית או כפי שהוא מגדיר זאת 'מרד': "היה בחסידות יסוד של התמרדות נגד בכורתם של תלמידי חכמים. במקום תורה שבראש באה דבקות שבלב. לא מעמדך בתורה ולא כמות הכסף שאתה תורם הם החשובים. מקומו של אדם בסולם הקדושה הוא ביטוי לחוויה פנימית, לטוהר הכוונה." (אהרון, 2012, עמ' 189). כלומר גם בתוך המעבר מפרדיגמה מנהיגותית אחת לאחרת היו דגמים שונים של מנהיגות והוא בוחר להביא דווקא את המודל החסידי, החדשני-מרדני לתקופתו.

מיכאל לבני ממשיך את דברי בן אהרון ומתייחס לשאלת המנהיגות הרוחנית. בדברים שנשא בקהילת "מבקשי דרך" בשנת תשס"ח (2007) תחת הכותרת: "מנהיגות רוחנית בקהילות ליברליות בישראל" הוא אומר כך: "כעת, בחברה יהודית-ציונית דמוקרטית, מתבקש המעבר מיהדות רבנית ליהדות ריבונית עם מנהיגות רוחנית בהתאם. [...] קשה, קשה ליישב מנהיגות רוחנית בציונית-קהילתית-ליברלית-ריבונית עם מתכונת של מנהיגות רוחנית (רבנית) הנסמכת על קונספציה שמבחינת הציונות התרבותית הלא-אורתודוקסית אבד עליה הכלח. אני מודה – בתפוצות המצב שונה – אך אנחנו בישראל. לא יואיל לטעון כי "הרבנים" שלנו שונים. ודאי אין להם סמכות של פוסקים – אלא של יועצים בלבד. ודאי – עבורם ההלכה היא מקור ולא סמכות. זה לא משנה – כוונת התואר "רב" היא לשייך את עצמך לשלשלת הסמכות הרוחנית אשר נשללה על-ידי המהפכה הציונית." (לבני, תשס"ח, עמ' 6).

אני רוצה להאמין כי למרות דבריו של לבני, מוסד הרבנות ימשיך ויתקיים בקהילות הליברליות לפחות בעתיד הנראה לעין ואולי כמו ששביד הציע לעיל, עלינו מוטל לחפש את הכוחות הפועלים כיום, גם אם הם חלקיים ואינם משרטטים את האידיאל השלם. כוחות אשר פועלים בעיקר במישור הקהילתי-מקומי אך כפי שאנסה להראות יכולה להיות להם השפעה במישור הישראלי ואף מעבר לכך.

¹⁹ בין קבוצות המנהיגות הוא מונה: תנועות חלוציות, קיבוצים, גרעינים יוצרים במשק, חינוך, מדע וביטחון, אנשי מדע חופשיים, סופרים. (אהרון, 2012)

בחיפוש אחר אותם 'כוחות חלקיים', אחר תשובות אפשריות, חשבתי שיהיה זה נכון לבדוק מה קורה "בשטח", מחוץ לכתלי בית המדרש. וכך, יצאתי לפגוש ארבעה רבנים שבעיני משמשים מודלים להנהגה והשראה ושאלתי אותם בדיוק את אותה שאלה שהתעוררה אצלי בעקבות מאמרו של הרב אהרון ליבוביץ' – "אם איננו פוסקי הלכה, מה ומי אנחנו?" הראיונות, או ליתר דיוק השיחות, יצאו מאותה שאלה, אך התפתחו לכיוונים שונים.

שלושת השיחות הוקלטו והוקלדו, בנוסף אני מצטטת דברים של הרבה תמר אלעד אפלבוים²⁰. בשלב הבא ניסיתי למיין את התיאורים השונים למספר תמות מרכזיות. בעמודים הבאים אציג את התמות שעלו בליווי ציטוטים ישירים.

לפני הראיונות עצמם נציג את ארבעת הרבנים. כולם רבני קהילה. שלושה בישראל ואחד ישראלי החי (ושהוסמך) במנהטן, ניו יורק. הבחירה בארבעתם הנה סובייקטיבית שלי. בחרתי אותם על סמך היכרות אישית איתם והיות ובמהלך שנות הלימודים לקראת ההסמכה (וחלקם גם לפני) הם היוו ועדיין מהווים השראה ומקור למידה²¹.

בחרתי להציג אותם באמצעות הכותרות שהם נתנו לעצמם באתרי האינטרנט של הקהילות שלהם²²:

הרבה תמר אלעד-אפלבוים – רבה ומייסדת הקהילה; קהילת ציון, ירושלים

הרב לוי ויימן-קלמן – מייסד ורב הקהילה, הרוח החיה ומנהיג הקהילה מאז היווסדה; קהילת כל הנשמה, ירושלים

הרבה גלית כהן-קדם - יזמת ומובילת הקהילה; קהילת קודש וחול בחולון

הרב עמיחי לאו-לביא – המייסד והמנהיג הרוחני של "לאב-שול" ("מעבדת"), ניו-יורק.

²⁰ הציטוטים של הרבה תמר אלעד-אפלבוים לקוחים מתוך דברים שנשאה בכנס השנתי של אסיפת הרבנים הקונסרבטיבי הצפון אמריקאי (The rabbinical Assembly) (Elad-Applebaum, 2011).

²¹ רק לאחר הבחירה בהם שמתי לב שכולם הם רבנים מייסדים של קהילות. עניין זה הוליד אצלי שאלה נוספת, אליה אתייחס בפירוט בפרק הרביעי של העבודה.

²² אתייחס לנקודה זו בהמשך העבודה. ר' ע"מ 35-36.

לוי וגלית משתייכים לתנועה ליהדות מתקדמת ותמר ועמיחי הם רבנים קונסרבטיביים. לוי הוא הותיק מבין הארבעה, הוא משמש כרב הקהילה שלו בשלושים ואחת השנים האחרונות. תמר ייסדה את קהילתה "ציון" לפני שלש שנים, וקודם לכך שימשה כרבה של קהילת "מגן אברהם" בעומר. עמיחי ייסד את "לאב שול" לפני ארבע שנים והוסמך השנה. גלית ייסדה את קהילתה בחולון לפני שש שנים והוסמכה לרבנות לפני שנתיים.

ברצוני להדגיש כי הבאת ארבעת הקולות של הרבנים אין בהם מדגם מייצג או בעל תוקף מחקרי. כל כוונתי היא, כאמור, לשמש לי השראה וקריאת כיוון כרבה לעתיד. לשם כך אבחן מה עומד לנגד עיניהם כשהם חושבים על עצמם כמנהיגים של קהילותם.

ארבע תמות מרכזיות לשרטוט דמות הרב בקהילה הליברלי

כאשר באתי לבחון מהן הכותרות או התמות המרכזיות המשותפות, לא חשבתי באופן מחקרי. זוהי קריאת כיוון והצעה ובעיקר ניסיתי לבחור מתוך אוצר המילים שלי את אותן מילים שתהיה להן משמעות יוצרת עבורי, שכאשר יעלו בי אותן תהיות לגבי ייעודי כרבה, אוכל לחזור אליהן כאל מקור השראה וכח. באם כותרות אלו יוכלו גם בעתיד לשמש כאבני בניין ליצירת אותו מיתוס משותף חדש של מנהיגות, מה טוב.

ארבעת המילים הללו שביחד מרכיבות מבחינתי את דמות המנהיגה הרוחנית הן חוזה, מתווך, נוכח וסמל. בעמודים הבאים אנסה לפרט את משמעות המילים עבורי ואיעזר בציטוטי ארבעת הרבנים.²³

חוזה

הרבה²⁴ של הקהילה, גם כאשר היא עוסקת בחייהם של חברים בקהילה, באינדיבידואלים – היא תמיד רואה את "התמונה הגדולה", תמיד נוכחים לנגד עיניה ומנחים את מעשיה ופעילותה ההשלכות על כלל החברה היהודית, החברה הישראלית, כלל האנושות וכד'. הדגש על הראייה פה הוא חשוב. המעבר הוא ממראה sight לinsight, לנתינת פרשנות לאותו מראה.

²³ אציין כי אני מביאה את הציטוטים כמות שהם. ללא עריכה לשונית או תיקונים כדי לשמר עד כמה שניתן את האינטונציה ואופן בו הם נאמרו – בשיחה ולא בנאום. שוב, יוצאי דופן הם הדברים של תמר, שהם ציטוטים מדברים שהוקראו מן הכתב במהלך כנס. כל ההדגשות הן הדגשות שלי.

²⁴ לעיתים אשתמש ברב ולעיתים ברבה כדי להדגיש כי מדובר על שני המינים, פרט לחלק המיוחד בו אדבר על דמות הרבה שהיא אשה מבחינה מגדרית.

אומרת גלית: "שיש לי היכולת לסייע להתמודד עם שינויים, עם שאלות גדולות, להתמודד עם משברים חברתיים כוללניים ולהיות במרחב שבו אפשר באמת לדבר... במעבר בין הפסיכולוגי לסוציולוגי...יש דברים שגורמים לי התרגשות או בהלה או תגובה אחרת ואני חושב שיש פה שאלה עקרונית יותר איך החברה העירונית נראית, איך הדור שלנו מתמודד, מה היחסים בין דת ומדינה בישראל? הם מבחינים את זה ברובד האינטואיטיבי. איתי יש להם הקשר רחב יותר.

המעבר משיחה על "גלית מדברת נורא יפה", "יש לה המון סבלנות", "היא נורא נחמדה" **אל תפקיד מנהיגי – רבני הוא בהסתכלות פנימה והחוצה אל החברה הישראלית. התפקיד שלי הוא למסגר כך את השאלה. זה המעבר לרבנות.** [...]

בעיקר אני מרגישה שאנשים רוצים לספר או להתנער איתי כדי לקבל אשרור שמה שהם עוברים זה בסדר, שמה שהם עוברים מקובל גם עלי גם מתוקף "היהדות". [...]

וכשמדברים על זה, זה אולי בנאלי, אבל צריך שיהיה לך חזון. כשאת מדברת על קהילת קודש, על חברת מופת, על חיים יהודיים בעלי משמעות – אז על מה את מדברת? מה את מציעה? איך את רואה את הדבר הזה קורה הלכה למעשה? כשהתחלתי החזון שלי היה פלורליזם יהודי – שיראו אישה מתפללת, עם מוזיקה ובלי מחיצה ולזה יש הצלחה חלקית אבל אני מבינה שזה לא הדבר הנוער ביותר. הדבר שזיהיתי זה המשבר העמוק באמון במערכת החינוך בחולון. "עיר הילדים" כביכול אין ייחודיות, אין יזמות. צורך לגמרי לוקאלי. ומזה התחיל הסיפור הזה. הדבר הבא זה כל הנושא של קיימות כלכלית, צרכנות קואופרטיבית, חשיבה אקולוגית. להוריד את תרבות הצריכה מהפרק. מתנות חברתיות. לא המצאתי פה כלום, אבל הבאתי אותם לחולון. למשל יריד חזרה לבית ספר. מה הקשר לעבודת רב? יש פה שינוי תודעתי. החיים הם שם. כל הזמן. וזה חשוב לא לזוהר על הרעיונות הגדולים ולעורר השראה. את כן צריכה להבעיר כל הזמן את האש הזו בתוכך. [...]

"אני חושבת שזה שינוי שקורה בכל העולם היהודי ולא רק בעולם הרפורמי, שהשיח הוא כבר לא לשמר מוסדות קיימים ולאפשר לעבור באופן חלק יחסי את הצמתים הידועים מראש, אלא לשאול שאלות גדולות יותר על מבנים חברתיים משתנים. מה יש למכמני התרבות העברית לדורותיה להציע לגבי המשברים האלה, החידושים האלה? זה קורה רק אם את מוכנה להשקיע הרבה מהאנרגיה שלך בזיהוי טרנדים. בפייסבוק – מה מעסיק את האנשים בחולון? מה התנועות שקורות? מה האתגרים שהם מציפים? שתהיה לי אמירה על החיים היום פה. למשל עוד מעט אני מתחילה לעבוד במרכז צעירים. וזה מאוד מעניין מה מעסיק את דור ה-Y, הרבה יותר עסוקים בהישרדות ופחות ב"לשנות את העולם". אנחנו צריכות להיות עם יד על הדופק באופן עמוק לשינויים חברתיים-כלכליים ולתת מענה לשאלות האלה."

היכולת לזהות את המשברים והאתגרים הניצבים בפני חברי הקהילה שלנו ולתת להם את ההקשר שלהם במובן החברתי הרחב של זהות ומשמעות היא נקודת המוצא. החזון של מהי אותה חברת מופת הוא המנחה את הרב באיזו צורה מעשית לתת מענה לאותה אתגרים.

כדוגמא לכך מספר לוי: "זוג חד מיני פנה אלי בבקשה להתחתן תוך שנה²⁵. אמרתי שאני אביא את זה לוועד המנהל, כי אז זה היה אסור מבחינת מר"מ²⁶ ואז אביא את זה למר"מ לא כבקשה שלי לא כבקשה של הזוג אלא כבקשה של הקהילה ואז מר"מ חייב להתייחס לזה אחרת. יש פה עניין קהילתי. בישיבת וועד המנהל של הקהילה הם רצו מיד להחליט באופן חיובי ומיד יאללה. אמרתי – רגע – צריך קודם ללמוד את הנושא, אני מציע לקיים תהליך קהילתי כדי שבאמת נוכל לומר שזה בא מתוך הקהילה. היו כמובן כל מיני קולות שתהו מה

²⁵ באותה עת מר"מ אסרו על רבנים לבצע נישואין בין בני אותו מין

²⁶ מר"מ – ראשי תיבות של מועצת הרבנים המתקדמים. הגוף המאגד את הרבנים המתקדמים בישראל.

פתאום כל-כך מהר, אבל היה ברור שהיתה תמיכה מקור לקיר. כשבאתי למר"מ, באתי עם הגיבוי של הקהילה. אמרתי - הנה התאריך של החתונה בעוד שנה, אני הולך לקיים את החתונה בכל מקרה, אבל אני מעדיף שזה יהיה באישור של מר"מ. מר"מ ענו שהם יערכו דיון בנושא. חודשיים לפני החתונה - לא התקיים שום דיון. באתי ואמרתי להם השעון מתקתק. בסוף אמרו - בסדר תחתן את הזוג אבל שיהיה ברור שזה לא תקדים. כמובן שאחרי החתונה לא התקיים שום דיון ושזה נהפך לתקדים."

לוי זיהה כי האתגר או הבעיה איננה פרטית של הזוג המעוניין להתחתן, היא אף לא בעיה של הקהילה שלו, אלא בעיה בחברה הישראלית, שצריך וניתן לתת לה מענה במסגרת התנועה הרפורמית. הסיסמא כי ה"איש הוא הפוליטי" היא הלכה למעשה בעולמו של הרב הליברלי.

תמר מנסחת זאת היטב כך, תחת המילה "נביא":

"[...] looking into the future, is the Navi. Without basing his observations on ancient tradition, or claiming to have received it from teachers: his words are new – and their offspring is invigorating. When they meet the existential challenge of the individual or nation they provide them with unique responses. The Navi takes the knowledge of the Haham with the deep attention of the Cohen and loads them with new significance and purpose. In a world saturated with knowledge his fresh observations draw new horizons, filling the one and the nation with new energies to continue the journey, or stop and correct their course."

ראשית, יש לנו זיהוי המשבר או האתגר החברתי, אחר-כך לנביא או לחוזה יש חזון של מהי אותה חברת מופת אליה הוא מכוון ואחרון ומשלים – יש לו משהו חדש לומר על דרך הפעולה כמענה לאותו משבר או אתגר.

מספר עמיחי: "אותי מעניין פוליטי – מעניין אותי להט"ב, מעניין אותי בינדתי [...] פוליטית – הסוגיה ההלכתית שאותי מעניינת היא מה עושים עם ההתבוללות הזו. יש לי כמה רעיונות הלכתיים. אני רוצה לקחת ברצינות את הנושא של גר תושב ולמתג את זה מחדש. אם יהודים בוחרים בן/בת זוג לא יהודים והם לא מתגיירים מכל מיני סיבות לגיטימיות, איך הם עדיין בכבוד ובהזמנה ואיך אני יכול לחתן אותם. לייצר סטטוס נוסף."

אני הצטרפתי לוועד הרבנים הקונסרבטיבי (להפתעת כולם), כדי להצטרף לוועד ההלכה כדי לנסות להעביר את העניין של גר תושב. נראה לי - למה לא! למצוא פתרון הלכתי-סוציולוגי. We have to go there.

פה אני רוצה לעשות שינוי. אני לא מפחד מ"שאלת ההתבוללות", זה לא חשוב לי מה המספרים שלנו. רציתם קידמה? קיבלתם קידמה! רציתם להיות עם ככל העמים? קיבלו. ויש לזה מחיר. אז כריסטינה ויוסי מתחננים – בסדר. יש לי מה להציע? כן! אני בא כאיש מכירות. לא נואש. יש לי ארגז כלים שיעניק לחייהם משמעות. יש לי מה להציע לזוגיות שלהם. למסע הרוחני שלהם. להורות שלהם. לבית שלהם. והם רוצים את זה ולכן הם באים. אוקיי אז זה win win. אני חושב שאנחנו יכולים לחשוב ביחד על איך מייצרים חוזה של כבוד. אברהם אינפלד אומר שכת מגיור. בוא נדבר על אימוץ. ברוך הבא למשפחה שלי. עכשיו גם במשפחה יש כללים. יש כבוד. והשאלה היא מהו אותו כבוד (respect). אני יכול לומר שהכתובת הראשית (אומר באנגלית primary address) שלי היא יהודית. גם עץ אשוח וגם הרמדאן וגם פסח – אז אותה תייר. וזה בסדר – אני גם תייר. אבל מהי הכתובת הראשית שלי – אני חושב על זה בקול רם בידיעה שמכל המחקרים הסוציולוגים של היום אין PRIMARY. בשונה מאבותינו. כאן אני יכול להתעקש. ברוך הבא אלי הביתה. אצלי בבית יש כללים. אצלי בבית מורידים נעליים..."

עמיחי מתייחס לאתגר (אולי האתגר בהא הידיעה בקרב הקהילות הליברליות של צפון אמריקה) – כיצד מתמודדים עם זוגות שאחד מבני הזוג איננו יהודי ואין לו או לה שום כוונה להתגייר. התשובה היא לא פרטנית ליוסי ולכריסטינה אלא כלל יהודית – או לפחות כלל התנועה הקונסרבטיבית הצפון-אמריקאית. והתשובה כאמור איננה גיור אלא תשובה חדשה הכוללת הן מתן שפה חדשה והן דרכי פעולה אופרטיביות. כשהאתגר והחזון נלגד עינינו דרך הפעולה היא להצטרף לוועד ההלכה של התנועה הקונסרבטיבית הצפון-אמריקאית, לקחת מונח ישן מהמסורת היהודית (גר תושב) ולתת לו מסגרת הלכתית חדשה שתיצור תקדים, כזה שייתן מענה לאתגר זה הניצב בפני רבנים וחברי קהילותיהם. הנביא, כפי שתמר ניסחה, משלב הן את הכהן בעל היכולת והרגישות לזהות את המשבר עם החוכמה, והן את התורה של החכם כדי לומר משהו חדש שיהווה פתרון המשליך על עתידנו. המטרה אותה רואה החוזה נלגד עינינו היא 'תיקון העולם' – אם זה הפרטי של מונהגיו ואם של הקהילה, לא משנה באיזה רוחב מוגדרת הקהילה – מזו המקומית לזו האנושית. העולם צריך תיקון והחוזה רואה זאת כחלק מייעודה הרבני.

נוכח, 'הנני'

היכולת לראות את חברי הקהילה, לראות את מצוקותיהם ומאוייהם מוגדרת אצל תמר כ"כהן":

*The Cohen is a witness, a leader observing the present, testifying on the condition of the soul. A confessional leader, whose character, **satiated with compassion and ahavat habriot**, invites us to ponder on the concepts of virtue and sin in our time. It is to the Cohen that one can say: Shabbat doesn't mean a thing to me, prayer is foreign to my world, I have fallen in love with a non-Jew. The tools that are at the Cohen's disposal are tools of deep listening and dialogue".*

בעולם המושגים שלי, נדמה לי שהמילה כהן מצמצמת את התפקיד הרבני ולא מרחיבה אותו ולכן העדפתי להשתמש במילה נוכח. הרב הוא נוכח בחיי חברי קהילתו. הכלים שלו הם הקשבה ושיחה, ואני אוסיף – פשוט הנכונות להיות שם, ההיענות בקריאה הפשוטה 'הנני'.

לוי, כרב המשמש את קהילתו כבר שלושים ואחת שנים, עמד לא רק על הנוכחות אלא על נוכחות לאורך

החיים: " הנושא הקהילתי עומד באמצע התפקיד של רב ויש כל מיני דברים שיוצאים מזה – [ביניהם] תפקיד של ליווי. **ללוות את חברי הקהילה לאורך החיים שלהם**. מרכיב משונה בעבודה שלנו, שזה לאורך זמן. אני זוכר ששמעתי ראיון עם ריק וורן, כומר של אחת המגה-כנסיות בדרום קליפורניה. הוא סיפר שכשהוא סיים את לימודיו, במשך חצי שנה הוא בילה יחד עם אשתו בקהילות הכי מוצלחות, שבוע בכל קהילה. הוא

אמר שמה שהם גילו אחרי מעבר בעשרות קהילות זה רק דבר אחד משותף – המנהיג הקהילתי היה שם לטווח הארוך. קיבלתי צמרמורת. **במחויבות להיות במקום, להשקיע, להיות מוכנים לעשות דרך ארוכה עם אנשים.**

והוא מביא כדוגמא: "בסוכות זכיתי להנחות טקס הענקת שם לבת שחיתנתי את ההורים שלה, הנחתי את הענקת השם של האמא וחיתנתי את ההורים שלה, את הסבא והסבתא. היה בזה תחושה עמוקה ועשירה, **זה היה פשוט נוכח.**"

הליווי הוא לא פעילות פאסיבית-אובייקטיבית. להיפך, הוא בא מתוך מעורבות רגשית עמוקה. לוי, לאחר הסוסים רבים (ממש לקראת סוף הריאיון), אומר את הדבר הבא: "מהשנייה הראשונה שאנחנו יושבים יש לי מילה שמסתובבת לי בראש שלא רציתי לומר אותה על ההתחלה... המילה אהבה. לפחות ברבעות שלי אני רואה את התפקיד שלי **כמישהו שאוהב את חברי הקהילה, את עם ישראל, את הבריות.** כל אחד הוא בן תמותה עם יתרונות וחסרונות. **אני חושב שזה מאוד חשוב לחברי הקהילה כשהם יודעים שהם אוהבים.** אם אני אגיד את זה לתלמידים לרבעות... זה מפחיד. **מנהיגות רוחנית היא לאהוב. בלי אהבה זה עבודה זרה. בלי אהבה זה בשביל כבוד ובשביל כח, מה שפוסל את זה.** החזון שלי זה מנהיגות של אהבה. כמובן זה לא יכול לבוא בלי ידע ומיומנות. וגם גבולות ותפקידים ברורים..."

גם עמיחי מספר על הליווי הפרטני, בעיקר ברגעים קשים, ועל הרב כנותן לדבר הקשר רחב יותר – "להיות שם עבור אנשים. ופה בא "הרופא לשבורי לב ומחפש לעצבותם" [...] – אם פריזן ואם לידה ואם בדידות ואם חתונה ואם חולי ואם לוויה – איך אפשר לעזור. זה אנשים צמאים וזקוקים לפרספקטיבה לקונטקסט יותר – לאלוהי – אני לא לבד, אני לא הראשון אני לא האחרון, מה נותר לי לעשות עכשיו, איך סוגרים את הפרק הזה נכון. [מספר על חברה הגוססת מסרטן...] מי יגיד לה את זה: הרופא שלה? בעלה שבור הלב? הפסיכולוג? איפה הנפש חיה? במקומות הפריכים, הקשים. זה ענק וזה הרבה."

אני מסכימה כי קיים דמיון לתפקיד הכהן בעובדה שהנוכחות הרבנית נותנת לחבר הקהילה אפשרות לציין את הדברים בצורה רוחנית ובצורה טקסית. גלית: "אני מלווה אמא שעברה טיפולי סרטן שד. כולם מסביבה אמרו לה 'את צריכה לשמור שבת, כיסוי ראש'.... באיזה *u-tuut* הזוי היא הגיעה אלי. 'עכשיו הבראתי ואני מרגישה שאני צריכה לעשות משהו עם זה'. **זו לא שאלה לפסיכולוג – היא לא בדיכאון, היא חזרה לתפקד. היא רוצה לציין את סיום הטיפולים והצלחתם.**"

המאפיין השני של דמות הרבה, אם כך, הוא פשוט להיות נוכח בחיי האנשים אותן היא משרתת. אם ברגעים משבריים ואם ברגעים של שמחה. אם רק כצופה או מאזינה, ואם כמציעה של שפה רוחנית יהודית שהיתה "נוכחת-נפקדת" מחיי רוב הישראלים. אני משתמש במונח זה כדי לומר שאותה שפה יהודית לא נעדרת לחלוטין בגלל המרחב היהודי בו אנו חיים, אך פעמים רבות צריך את הרב כדי להמשיג אותה ככזאת. ההיעדר הזה מוביל אותנו למאפיין השלישי ומגדיר חלק אחד ממנו – הרבה כמתווכת.

מתווכת

תחילה אנסה להצביע על האתגרים והקשיים של יהודים בני זמננו שמאפיין זה של הרב מנסה לענות. כותבת

תמר –

*“The first challenge is the western culture most Jews live in, which is saturated with contradictions: sophisticated and superficial, abundant and yet pauper; a global village inhabited by millions of lonely people, fidgeting with self awareness and implementing indifference. Individualism; materialism; suicidal consumerism of the globe; the spiritual supermarket tempting us to pick what suits us best as individuals, **allowing us to comfortably detach ourselves from the structure of community we inherited**; objection to any sort of institution or authority for the sake of tremendous and immature autonomy; autonomy wasted on the human fear of choosing; advanced-swift technology and wealth wasted on dreams that have no end, leading to the barbarization of the human community”*

החיים הפוסט מודרניים, בעיקר אלו העירוניים, מבודדים אותנו זה מזה וממסגרות קהילתיות.

מובן ראשון של המתווך, פשוטו כמשמעו, הרב מתווך בין אנשי הקהילה לעצמם. הרב הוא מעין facilitator, יזם קהילתי המאפשר מפגש בין אנשים.

מספר עמיחי: [...] אני מתכנן לעבור להארלם. אני מסתכל על דירות... ואני מחפש דירה עם חצר. אני רוצה חצר!... אני רוצה שיהיה לי מקום לקבלת שבת. אני רוצה שולחן שבת גדול [...] כי שמה קורית העבודה האמתית. [...] מה שנתן לי את הידיעה שאני יכול להיות זה שאני פותח שולחן. אני נוכח. **אני לקחתי על עצמי את האחריות של להיות מתווך.** דרך הומור ודרך הדסה²⁷ ודרך תיאטרון ועכשיו דרך לאב-שול ורבנות”.

גלית חולקת איתי: “את יודעת כמה פונים אלי מחפשי עבודה? כי אני מרגישה שככה נבנית קהילה. שיש את הממשקים האלה. התחלתי פינה בעלון הקהילתי – עסקים בקהילה. יש הרבה אנשים בעיקר נשים שיש להם עסקים עצמאיים – שלושה משפטים על העסק ותמונה ולמה אתם מזמינים את חברי הקהילה... אם את עושה קהילה זה משהו שמשרת אותך ביומיום, זה לא ערטילאי. זו שדכנות כל הזמן”.

אתגר נוסף שעליו מצביעה תמר הוא האתגר הפוסט-מודרני של אינספור בחירות, כזה היוצר תחכום רב מחד ושטחיות גדולה מאידך. בעולם כזה הרב נקרא לעשות תיווך בין ה”יהדות” (המרכאות מבחינתי באות לסמן את מה שנתפס כ”יהדות” בעיני חברי הקהילה) ובין הבחירות שאותם חברי קהילה יעשו בחייהם.

עמיחי מספר על מקרה כזה לדוגמא: “לנו יש כמיהה לאותה סמכות שתגיד לנו בתקיפות מה לבחור. **בעולם הליברלי של מיליון בחירות אני לא יודע איך לבחור.** מה לעשות? אני מקבל כאלה שאלות. [...] מקרה של זוג לסביות מלוס אנג'לס בהריון. אחת ישראלית יהודייה והשנייה איננה יהודייה. הן עברו תהליך בו הופרו ביציות של שתיהן והוכנסו לרחם של הלא-יהודייה. רק אחת מהביציות המופרות נקלטה, הן לא יודעות של מי. העובר בן ששה חודשים- לכשיוולד הן שואלות האם הילד צריך גיור? הן רוצות בכל מקרה רוצות למול. אני אומר – וואו, סחה על ההתקלה. אני שואל אותן – מי שואל? למי זה חשוב שהילד יעבור גיור? אם את שואלת אותי על הרבנות ועל ישראל כשהילד יבוא לבקר את סבתא אז כן תגיירו. תינוק לגייר זה כלום, זה נחמד, זה טקס. אבל איפה בת זוגך פה? מה חשוב? מה לא חשוב? פה אני נדרש... הן לא צריכות אותי. הן מלוס אנג'לס. הן לא בקהילה שלי. אם אני אומר להן תעשו מה שאתן רוצות – זה יבאס אותן. הן רוצות משהו שיגיד להן – בשם היהדות – קודם

²⁷ הדסה גרוס היא דמות של רבנית דמיונית שעמיחי לאו-לביא יצר למופעי סטנד-אפ.

כל מזל טוב! ברוכות הבאות! תודה על השאלה המכובדת ועל עתיד המשפחה שלכן ולסיום – אני ממליץ לכן טבילה. אל תלכו למקווה, לכו לים...אני יכול לשדך לכן שזה יהיה עם תעודה והכל כשר...ואז איזו הקלה שיש מישחו אומר [...]...–אני לא מצווה. אני מציע."

בעולם כזה של בחירה בין אינסוף אפשרויות, המלצה או הצעה כמוה כתשובה, כמצווה.

במובן הרחב יותר, התיווך בעיני הוא בין חברי הקהילה לבין מה שאנו מכנים "ארון הספרים היהודי" או "ארגז הכלים היהודי". עמיחי: "אני חושב שמורה-דרך זה בדיוק זה. בשבילים זה עיר זרה. את מכירה את העיר. אני מכיר את העיר יותר מרוב הקהל שלי. יש מקומות שנגיד – בואו נסתבך ביחד. אני לא מכיר את כל שבילי רקיע, אבל אני יכול להיות היום רב כי חוויתי אהבה ושברון לב, שכול, הורות, חוויתי הצלחות וכישלונות. את הדבר הזה שנקרא חיים אני מכיר. זה עושה אותי מעבר לתכונות שיש לי ולכישלונות שיש לי. רק בגלל הגיל. בגלל הבשלות. ואז אני יכול להיות לפחות אח לצרה אם לא מורה דרך."

ולעיתים קרובות התיווך הוא גם עצם ההזמנה לבוא, להיות העומדת בשער ומזמינה להיכנס. גלית: "הסמכות שלי היא סמכות בלתי פורמאלית. אני כל הזמן רוצה לזכות מחדש באמון הציבור בלי שום התניה מראש. אם אני באמת מוותרת באופן עמוק על כבוד לטייטל (להיקרא רב), אני מנסה למכור את עצמי כל פעם מחדש [...]... תבחרו להכניס אותי לחיים שלכם."

עמיחי גם נותן לסוג המזמין הזה שם אקטואלי – סוכן מכירות. "המתווך, המתוכנן של קדושה זה התפקיד. לא להיות שומר הסף, להיות המתווך. הבעיה שהרבנות [הראשית] כרגע הם סלקטורים. אני לא סלקטור, אני איש מכירות. יש פה הבדל עצום. אני לא פה כדי להגיד לך מה כן ומי לא. אני אומר לך ברוך הבא. יותר מזה – אני עסוק בלהזמין אותך. הרבנות הראשית עסוקה בלהיות סלקטורית, מי פסול ומי לא. אני מחפש קליינטים. יש פה שיפט בפרדיגמה... תמיד יש מחיצות...תלוי איפה שמים אותם. אני מתעסק במחיצות של יהודים ולא יהודים – זה כרגע המחיצה שלי והיא גם מאוד נמוכה. אצל בני (הרב בנימין לאו) זה עדיין נשים, עדיין להטבי"ם. אנחנו כל כך לא שם...זה קורה וקורה קמעא קמעא. איפה הרב סלקטור ואיפה הרב דייל מכירות. בלי לאבד את ה... לא כל אחד נכנס. לא הכל פתוח לרווחה... לא בכל מחיר. זו שאלה מאד מעניינת מי נכנס ומי לא."

מובן שלישי ואחרון של תיווך בעיני הוא בין הטרנסצנדנטי, האלוהי, לחברי הקהילה. לא במובן הבלעדי (כלומר כזה הגורס כי רק דרך הרב אפשר להגיע אל האלוהי) אלא כמצביע שהאפשרות קיימת לכל אדם ולכל יהודי. אביא תחילה את דבריו של עמיחי: "אני המתרגם, המתווך, אני לא מחזיק את הצנרת. ובעיקר בעיקר צריך להיזהר עם האגו. וגם יש מודעות שאני שליח ציבור. שהתפילה – אני בוכה בתפילה. כי אני רגשן והמוזיקה עושה לי את זה. בהתחלה פחדתי להיות כל כך חשוף פומבית. אבל אז הבנתי שאלף, אני מונע מעצמי את החוויה שעבורה באתי לפה ובית, אני מעצים אנשים אחרים להיות עם לב פתוח. הם רואים שהרב שלהם בוכה. אז הם גם בוכים או לפחות אומרים – מותר. מותר לאהוב. מותר להתרגש. אז פה אני מרגיש שאני כן צינור. דרך ההתרגשות שלי עוד אנשים מתרגשים. אז יש לי אחריות כלפיהם. את האחריות להיות מדויק, לא לזייף. לא להיות סנטימנטלי מדי או בשכל מדי".

עמיחי ביודעין או שלא ביודעין מצטט את מילותיה הנפלאות של לאה גולדברג: "ופשוטים ופשוטים הדברים ומותר במ לגנוע ומותר ומותר לאהוב" (גולדברג, 2003, עמ' 129). נדמה לי כי הן מיטיבות להסביר את סוג התיווך הזה. עבורי, הקדושה, התרוממות הרוח, היא כאן. בלשון הקבלה – "לית אתר פנוי מיני" – אין מקום

שפנוי מנוכחות האל ומותר ואף רצוי לנו להתנסות. הרבה יכולה לתווך לאנשים רעיון זה, להראות כי הוא אפשרי לה ומכאן לכל אדם.

מתן דוגמא אישית ונכונות להוות מודל לחיקוי הינו המאפיין הרביעי והאחרון -

סמל

בתחילת השנה השנייה שלי ללימודי הרבנות, נשלחתי להתלוות ולהתארח בקהילה רפורמית אמריקאית למשך שלושת השבועות שבין יום כיפור לשמחת תורה. עקבתי אחרי הרב אירווינג זפלווביץ' ב-Community Synagogue אשר בפורט-ווישינגטון, לונג איילנד. באחד הערבים, אחרי עוד יום עבודה ארוך, עם ארוחות שאכלנו עם חברי קהילה שונים, שאלתי את אירווינג: במידה והוא לא היה שומר כשרות, האם הוא היה מתנהג אחרת בארוחה משותפת עם חבר הקהילה? כתשובה הוא נתן לי לקרוא את הספר The Rabbi As Symbolic Exemplar של רב קונסרבטיבי בשם Jack Bloom. בספרו, טוען בלום, כי הרב מסמל במעשיו, בדבריו, בחייו הפרטיים ולא רק הציבוריים, משהו גדול יותר מאשר את עצמו. זהו חלק אינהרנטי מתפקידו. לא יעזור לרב לחזור ולומר שהוא רק בן אדם עם צרכים רגילים, תשוקות ומגבלות. באם חברי הקהילה היו מתייחסים לרב כאל בן אדם, לא היה להם כל צורך ברב (Bloom, 2002, pp. 135-136).

בלום משתמש במונח Symbolic Exemplar – אני מניחה שתרגום קרוב של זה יהיה "פרט סימלי" או לשם הנוחות אכתוב אקסמפּלר סימבולי. התכונה, להיות אקסמפּלר סימבולי, מבדילה את הרב מבעלי מקצוע קרובים כמו פסיכולוגים או עובדים סוציאליים. אלו האחרונים, כאשר הם חוזרים אל משפחתם ואל ביתם הם אינם מצופים להתנהג בדיוק באותו אופן כפי שהם מתנהגים בסביבה המקצועית שלהם. אצל הרב הדבר שונה. באם הוא יתנהג אחרת, הדבר יפגום באותנטיות שלו. כדי שהרבה תיתפש כאותנטית, היא צריכה שיהיה לה אכפת ושהיא מאמינה באמת ובתמים (או לפחות להיראות כך מבחינת חברי הקהילה) במה שהיא חושבת ועושה. למשל, שאכפת לה ושהיא אוהבת באמת ובתמים את חברי קהילתה גם כאשר היא פוגשת אותם מחוץ לקהילה.

הוא כותב כך:

"For the congregation chose to engage a rabbi largely because they want a symbolic Exemplar! They want someone who, beyond his professional roles of preaching, teaching, counseling, administrating, and representing them to the community, will, in his very being, be the embodiment of Jewish life, the quintessential Jew." (Bloom, 2002, p. 137)

תהיתי אם הדבר שונה בקהילות ישראליות ולכן שאלתי את הרבנים האם הם חושבים על עצמם כסמל או האם בני הקהילה שלהם חושבים זאת עליהם. לוי ענה לי כך:

"אני לא חושב על עצמי כסמל, אבל אין ספק שחברי הקהילה משליכים על הרב המון משמעויות שלא קשורות למציאות. הרב כאבא או אמא [...] בראש השנה הכרזנו באופן פומבי על התחלת פרישתי בעוד כמה שנים. התגובה האהובה עלי הגיעה מבני הנוער – אחת מהן ניגשה אלי ואמרה – זה כמו שדמבלדור עוזב את הוגוורטס. (צוחק) זה אומר הרבה... מאוד התרגשתי מזה... זה סמל. זה למשל יציבות ונוכחות. יש דברים שבאים עם הזמן. אנשים חושבים שאתה יודע הרבה יותר ממה שאתה באמת יודע. אנשים כל הזמן מצטיים אותי בדברים שאף פעם לא אמרתי, אבל זה נשמע כמו משהו שהייתי יכול לומר..."

מסקרן אותי מה חברי הקהילה מצפים ממני מבחינת שמירת מצוות. אני מאוד הפגנתי עם רמת השמירה שלי ואי השמירה... הרעיון הזה שאני מתחפש למשהו כשאני רב, למרות שיש רבנות כזו [...], חלק מההצלחה המוגבלת שלי כרב זה התחושה של אותנטי. חברי הקהילה מרגישים שאני מקרין, מייצג. גדלתי בבית שהוא חלק מדורות של רבנים, לא הייתי צריך להיכנס ל"תפקיד" רבני – אין לי שמץ של תחושת נחיתות לא כלפי העולם האורתודוקסי ולא כלפי העולם החילוני. המפגש העיקרי עם חברי הקהילה הוא כשאני מנחה תפילות ודרשות ושם חשוב לי מאוד להיות אותנטי. חלק מהמעמד שלי, מהסמכות שלי הוא כשהם רואים שאני נהנה ממה שאני עושה, שזה משמעותי עבורי."

עמיחי משמש כרב בארצות הברית, אך אני חושבת שדבריו מתאימים במידה רבה גם למציאות הישראלית, בעיקר בתפישה של הרב כמייצג ה"יהדות" או "הממסד היהודי" גם בהיבט השלילי שיש לאוכלוסייה יהודית חילונית או לא-אורתודוקסית כשהיא באה במגע עם רב. שאלתי אותו אם הוא חושב שחברי הקהילה תופשים אותו כסמל. הוא ענה:

"לגמרי. בטוח שכן. אני מנסה לחשוב על זה. אני גם מנצל את זה. אני גם דור 39 של רבנים... בקהילה שלי יודעים שאני בא ממשפחה של רבנים. אני נהיה סמל של המשכיות. של מנהיגות יהודית. "כבוקר רועה עדרו". כי אני בדימוי העצמי שלי אני בן 47 ואבא ורבי, אבל אני... אני פרחח. וזה מצחיק אותי כי... אה... אה וויי נכון אני רב... אז מתרגלים... קצת כובד ראש מה עושים בפומבי, מה לא עושים בפומבי. מה לובשים מה לא לובשים. זה כובד ראש ואחריות במקרה שלי אני גם רגיש למשפחה שלי, למה יגידו על לאו כדי לא לעצבן. [...] אני יותר נזהר. אני אחשוב על הנסיבות החברתיות. ויש לי תפקיד. צריך להיזהר. אני מודע לזה. משליכים עלי. הרבה פה זה השלכה. [...] משליכים עלי את הכמיהה לאלוהי ולרוחני וגם את האנטגוניזם. אני זה שמייצג עבור אנשים את הממסד הדתי. כל האמביוולנטיות. כשאני בא לחתן זוג, כל האינטראקציות... אני מייצג עבורו את הדת... את היהדות... יש לי תפקיד ענק. בהמון מובנים אנחנו מייצגים משהו יותר גדול מאתנו. משליכים עלינו את כל הסיפור."

מתשובות אלו ומכלל הראיונות עולה שיתכן ומאפיין של הרב כסמל שונה מעט בישראל, אך ללא ספק נוכח וקיים. נדמה לי שעלינו להיות מודעים לכך, לא להתנגד לעניין ולחשוב כיצד ניתן להשתמש במאפיין זה באופן שבו גם חברי הקהילה וגם הרבנים המשרתים אותם יצאו נשכרים.

תשובה אפשרית לשאלה זו ניתנה לי מגברת מרתקת אותה זכיתי לראיין במסגרת עבודה זו²⁸. שמה רחלי איבנבויס. רחלי איננה רבה, אבל היא ללא ספק מנהיגה. רחלי היא חסידת גור, יזמית חברתית העוסקת

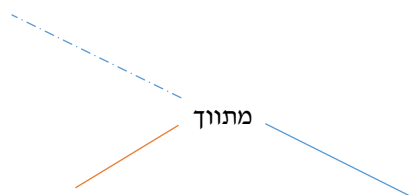
²⁸ הראיון עמה כוון לשאלת ההשוואה שבין הצדיק החסידי לרב אך הציטוט הזה התאים לכאן.

במעמדן של נשים חרדיות ובשילוב הקהילה החרדית בחברה הישראלית. בנוסף לתפקידה ב"מובילות", רחלי עומדת בראש תחום החברה החרדית במכון 'שחרית' שמטרתו לייצר שותפות חברתית חדשה במדינת ישראל, מרצה אודות הקהילה החרדית ותהליכים המתרחשים בה וחוקרת מנהיגות אזרחית בחברה החרדית במסגרת המכון הישראלי לדמוקרטיה. רחלי כיהנה כמנכ"לית ארגון הרווחה "מאיר פנים".²⁹

לשאלתי על הרב או על המנהיג הרוחני כסמל, ענתה לי רחלי: "אני מזהה איזה אנשי רוח שאני מתחברת אליהם הם אנשים שעושים את עבודת המידות, את הרפלקציה לא כמטלה שצריך לעשות אותה אלא פשוט מספרים על עצמם. **רבנים הם קודם דוגמא אישית. אנשים שעושים בעצמם כל הזמן רפלקציה, מבקרים את עצמם וגם מדברים על זה, מוציאים את זה החוצה.** מדברים על הקשיים שלי, לשתף, להיפתח. להסתכל במראה ולהאמין שאני מנסה להיות אדם טוב יותר ולשתף אחרים בהתלבטויות, בדרך הקשה להיות אדם טוב."³⁰

כינתי את המאפיין הראשון בדמות הרב בקהילה הליברלית, חוזה. זוהי היכולת של הרב לראות דרך ובאמצעות בני קהילתו את התהליכים והאתגרים המאפיינים את בני דורו, את הרבדים הסוציולוגיים או הרוחניים המגולמים בחייהם הפרטיים. והנה המאפיין הרביעי הוא מעין תמונת השתקפות, הפעם אלו הם חברי הקהילה המתבוננים אל הרב ורואים מעבר לו את מה שהם בוחרים שהוא ייצג עבורם – היהדות, הממסד היהודי או האלוהי – כאן הרב משמש כסמל. בתווך ציינתי שני מאפיינים מקשרים - הראשון בהם הוא קישור פרואקטיבי מן הרב אל החוץ כאשר הרב כמתווך פועל ויוזם – בין הפרט לבין האלוהי, הטקסט, היהדות, לפרטים אחרים בקהילה והשני הוא קישור פאסיבי – עצם נוכחותו של הרב, ההקשבה שלו. התפקיד הרבני מתחולל בין הרב כיחיד במציאות מחד ובין קהילתו מאידך. את הטרגסצנדנטי תבחר כל אחת ואחת למקם לפי השקפתה. מבלי להיכנס לדיון תיאולוגי עמוק, לדידי, האלוהות מכילה את כל אלו ביחד. רב הקהילה וקהילתו, מה שביניהם ומה שמעבר להם כל אלו גם יחד מהווים מבחינתי את האלוהות.

ניסיתי ליצור תרשים שימחיש זאת. הקווים מייצגים את דמות הרב כמכלול והקווקווים מייצגים את נקודות המבט אלו על אלו:

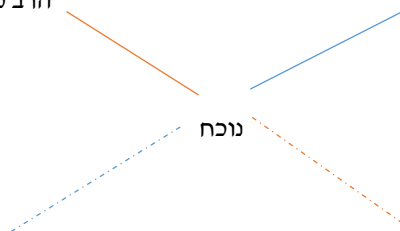
²⁹ תאור זה לקוח מאתר האינטרנט של ארגון 'מובילות' (אודות מובילות, 2016).

³⁰ מרתק המעבר בציטוט זה (כמו גם בציטוטים האחרים) תחילה מגוף שני ואחר כך לגוף ראשון. בעבודה מעמיקה יותר הייתי רוצה לנתח מתי הדובר משתמש באלו כינויי גוף ועל מה הבחירה יכולה להעיד.

רב קהילתי

הרב כחווזה

הקהילה, החברה הרב כסמל

השיחה שלי עם רחלי היתה במסגרת הניסיון להבין מה בין דמות הצדיק החסידי ובין הרב בקהילות היהדות המתחדשת. אפנה עתה לדון בסוגיה זו.

פרק שלישי - הצדיק החסידי והרב הקהילתי – דמיון ושוני

הניסיון לבחון את המאפיינים לדמות רב הקהילה נולד מתוך השאלה מהי דמות הרב כאשר הוא אינו פוסק הלכה. כשבאתי לבחון מודלים שונים של מנהיגות רוחנית בהיסטוריה היהודית, מצאתי כי דמות המנהיג של העדה החסידית, הצדיק, כפי שהתגבשה בדורות הראשונים להתנועה, ניסתה לעצב מנהיגות שנקודת הפתיחה שלה זהה – המנהיג הרוחני שאיננו (רק) התלמיד החכם. בפרק הזה אנסה לעמוד על נקודות הדמיון והשוני בין הצדיק ובין הרב בקהילה ליברלית.

הרב והצדיק שניהם מחוברים באופן מהותי ועמוק לקהילותיהם. הם רואים זאת כייעודם ושליחותם להיות ערניים למצוקות השעה של בני דורם ולזהות את האתגרים החברתיים הבערים. עקב כך, הן הרבה והן הצדיק חיים ופועלים בקרב עמם. הם לא יכולים להיות מבודדים במגדל-שן מופשט ואינטלקטואלי. עבודתם הרוחנית היא בקרב עדתם, קשורה למציאות היומיומית בקשר בל ינתק.

העבודה הרבנית לא מסתיימת בזיהוי המצוקות. הן הרבה והן הצדיק דואגים לחפש ולמצוא מענה הולם לצרכי בני קהילתם. שניהם נקראים לענות הן על הצרכים הגשמיים הן הצרכים הרוחניים. ראינו שהביטוי שנלקח מדברי חז"ל: "בני, חיי ומזונני"³¹ משמש כאידיאל לצדיק החסידי. נדמה לי שבחסידות המחויבות היא טוטאלית וכפי שהראיתי בפרק הראשון הצדיק הוא ה"צינור" דרכו זורם השפע מעליונים לתחתונים. המחויבות, לדעתי, איננה טוטאלית כאשר מדובר ברב הליברלי, אך ברור שגם אצל הרב ישנה תחושת שליחות בנוגע למצבם הרוחני והגשמי של בני קהילתו. הדבר קורה הן בראייה של בני הקהילה כפני הדור והן של כל חבר וחבר בה כאינדיבידואל, כפרט. בפרק השני תיארתי אותם כ'חוזה' וכ'נוכח' ונעזרתי במובאות מהראיונות כדי לתמוך בטענותיי.

התנועה החסידית זיהתה היטב את הצורך המודרני להתמקד בסובייקט, באדם הבודד. היא גרסה כי הסתכלות פנימה אל תוך נפש האדם היא החיפוש אחר מענה רוחני. כמובן שבעידן הפוסט-מודרני שלנו בו השיח הרווח הוא שיח פסיכולוגיסטי הפנייה אל הנפש פנימה שכיחה מאוד בארגז הכלים של הרב הליברלי.

מתוך כך, אחד האמצעים החשובים במעלה הן אצל הצדיק והן אצל הרב הינו הדיאלוג, השיחה. דגש גדול מושם על הדבור, על ההקשבה ועל הראייה של המנהיג הרוחני אל עדתו – הן כקהילה והן (ואולי בייחוד) כפרטים. בפרק השני, בנוסף לנוכחות של הרב הליברלי, כיניתי תכונה זאת בתואר "מתווך".

³¹תלמוד בבלי, מועד קטן, כ"ח ע"א

עוד מאפיין דומה בקהילות הליברליות ובתנועה החסידית בתחילת דרכה היה הדמוקרטיזציה, השוויון בזיקה לאלוהות. התפישה הקבלית כי "לית אתר פנוי מיני" קבעה אלוהות שווה מקפת כל. אמנם הצדיק הוא המתווך בין קהילתו לבין הטרינסצנדנטי, אך הוא אינו מורס מעם³², הוא חלק מחסידיו ושווה להם. עיקרון נוסף הוא ההשתייכות הוולונטרית לקהילה ומכאן גם לקבלת סמכותו של הצדיק או של הרב הליברלי. סמכות זו היא סמכות לא פורמאלית שהכפופים לה בוחרים בכל פעם מחדש. סמכותו של הצדיק ושל הרבה נובעת רובה ככולה (בטח אצל הצדיק, כפי שכתבתי בפרק הראשון) על הכריזמה האישית שלו ויכולתו להניע אנשים.

מאפיין אחר של הדמוקרטיזציה הוא שהיא יצרה מקום לעממיות בפרקטיקה הדתית. זו הביאה עמה דגש על רגש ולא רק אינטלקט עצור – התיווך אל החוויה הדתית איננו רק באמצעים שכלתניים, אלא יש מקום רב להבעת רגשות, להתלהבות, לשימוש בשירה ובמוזיקה, לשימוש בסיפורים ובמעשיות. ראינו דוגמא לכך בדבריו של עמיחי בדבר בכי במהלך התפילה.

בפרק הראשון דיברתי על ההתנהלות הדינאמית של הצדיק, מעבר רצוא ושוב מהעולמות העליונים של דבקות באל ועד לעולמות תחתונים של עבודה בגשמיות, של דבקות בבריות. המתח התמידי הזה קיים גם בעבודת הרב של הקהילה הליברלית. אולי אין לו את אותו בסיס תיאולוגי, אך ההכרח לשמור על מעורבות בחיי הקהילה והחברה הסובבים עם הצורך והציפייה (הן של הרב והן של חברי הקהילה – כפי שהראיתי בפרק השני) להיות מחובר "לעולמות עליונים", מוליד מתח מובנה וכמעט בלתי אפשרי היות והוא כולל את כל תחומי החיים ללא גבולות שניתן למתוח בין החיים המקצועיים והחיים האישיים. את הממד הזה כיניתי "סמל", הרב כמייצג את האלוהי, הטרינסצנדנטי, את ה"יהדות" לחברי הקהילה³³.

עד כאן עם קווי הדמיון בין הצדיק לרבה. נבחן עתה מספר נקודות בהם שניהם שונים מאוד זה מזה.

הצדיק הוא עמוד התווך של קהילה שהיא כאמור קהילה וולונטרית אך היא גם קהילה שאיננה תחומה לגבולות גיאוגרפיים של מקום מסוים. חסידי הצדיק עולים אליו לרגל מעת לעת ממקומות שונים

³² אמירה זו השתנתה מהר אצל חלק מהצדיקים. הדוגמא הקיצונית שלה היא ר' ישראל מרוז'ין שנהג בחצרו כמלך. ר' ספרו של דוד אסף (אסף, דרך המלכות: ר' ישראל מרוז'ין ומקומו בתולדות החסידות, תשנ"ז).

³³ ראוי לציין בהקשר זה כי הצדיקים בני הדור הראשון הסתייגו מאוד והתריעו על הסכנה שבממד זה. הם דיברו ודרשו שוב ושוב על הצורך בביטול העצמי כחלק מתפישת הפשטת הגשמיות. הם דיברו על כל אדם, אך כמוכן בראש ובראשונה על עצמם כמנהיגים והצורך לנהוג בשפלות רוח ובענווה כדי להגיע לדבקות. למשל דבריו של ר' משולם פייביש (1742-1794): "ואנו צריכים להפשיט עצמנו ככל האפשר במה דאפשר ובעת האפשר מכל עניני העולם הזה ולהדבק בהשם יתברך על ידי התורה ומעשים טובים באמת והכל על ידי שפלות [...] ענווה [...] " (אליאור, 2014, עמ' 430). או ר' מנחם נחום מטשרנוביל (1729-1797): "...ובלעדי חיות הבורא מצדו הוא גוש עפר [...] ותמיד יוסיף להחזיק את עצמו במידת אין עד שידמה בדעתו שאדמה הוא על ראשו [...] שהוא שפל יותר מגוש אדמה" (לקוח מתוך: אליאור, 2014, עמ' 82).

ברחבי מזרח אירופה. בשונה מאוד מן הצדיק, הרבה הקהילתית קשורה בייעודה ובחזונה אל המקום בו היא פועלת. בראיונות שהובאו בחלק השני היה ניתן להבחין כי את גלית מעסיקים האתגרים הלוקאליים של קהילתה (למשל – מערכת החינוך בחולון או יוקר המחיה בישראל) ואת עמיחי מעסיק מאוד אתגר של יהדות צפון אמריקה – נישואים בין יהודים ובין שאינם יהודים, דבר השכיח פחות בקהילות בישראל.

הצדיק, בהבדל גדול מאוד מהרבה, הוא המתווך הבלעדי בין האדם לאלוהים, הוא ה"צינור". לצדיק בחסידות יש כוחות פלאיים – הוא "בעל שם טוב" או "חוזה", בעל כח ריפוי וניבוי. תכונות אלו הופכות אותו למעין "משיח מעט".³⁴ הכריזמה, בה ניחן הצדיק נתפשת כזיקה ישירה לאלוהות, כנובעת ממנה. בדורות הראשונים בחסידות, הצדיק נהפך לכזה מכח הכריזמה שלו ולא מכח השושלת לה הוא נולד או הפרנסים שמינו אותו.

בשלב הראיונות של כתיבת עבודה זו שמתי לב שכל המרואיינים בהם בחרתי, הם רבנים שייסדו קהילות חדשות. הקהילות נוצרו והתגבשו סביבם – סביב דמותם הכריזמטית. במובן זה, כאשר קהילה נוצרת מכח השפעתו הכריזמטית של המנהיג הרוחני, דמות הקהילה – הן החסידית והן הליברלית – היא במידה רבה בבואתו של המנהיג שלה – בערכיה, בבחירות של פעולותיה. כאן הדמיון בין הצדיק לרב הליברלי גדול. אך מה קורה בדורות ההמשך?

רחלי איבנבויים, שאת דבריה כבר ציטטתי בפרק השני – התייחסה לתהליך השינוי שקרה במהלך הדורות בחסידות: "הניסיון של הצדיקים הוא לבוא ולקחת אליטה רוחנית שהיתה במשך אלפי שנים. אליטה עם מנדט מאוד תחום. זה חיי רוח ואנשים פוגשים אותי בשני צירים – ציר חיים וציר לוח שנה ושם יש לי את מה לומר, איך להתנהג. פתאום התגלה רכיב...מנדט...ממנהיגות שהיא רק ספציפית [לפסיקת הלכה] למנהיגות שנוגעת לכל רבדי החיים באשר הם. החידוש הוא שאין הבדל בין חיי רוח לחיי גשם, הכל מעורבב זה בזה. מה שקרה שהמודל הזה יותר מדי הצליח. זה הפך להיות מתחושה של חידוש, של אני לא אומר לאנשים רק איך להתפלל, פתאום זה הפך הכרח. **תחושת ההתלהבות, החדשנות, ההתעלות וההתרגשות, מלרכן ולהרחיב את הגבולות זה הפך להיות נוקשה כאילו נהייתה הלכה. התנועה שהפכה את החידוש לברור מאליו ואת החידוש להכרח היא איבדה את הקסם.** אני חושבת ששוב מאוד לזכור מאיפה באנו – חיי רוח, עבודת השם, העולם הזה מול העולם הבא. אבל גם כל הזמן זוכרים לא להפוך את זה להכרח. ממקום בעבר כשהיהודי נסע לאדמו"ר או לשבת להתוועדות חסידים לשתות משקה (בהגייה אשכנזית) היתה תחושה משמעותית של בחירה, הרחק מתחום ההלכה. אני מקדיש משהו מעצמי כדי להתייחד עם הקדוש ברוך הוא. אני עכשיו יוצר משהו חדש. אלמנט חזק של יצירה, משהו חי ובוטט. ברגע שזה הפך לנוקשה, מ"קדש עצמך במותר לך" הכל

³⁴ ר' עמ' 8 בפרק הראשון. יוצאים דופן מהבחינה המשיחית הם חסידי תנועת חב"ד, שעם מותו של הרבי מליובאוויטש, מאמינים

כי הוא הוא המשיח. ר' ספרו של אלון דהן (דהן, 2014).

*הפך לאסור. כבר אין מותר שבו אתה מקדש את עצמך. זה איבד את כל הקסם. מהצדיק או הרבי המלא חיות זה הפך להיות כמו
בחברה הליטאית – קשוח וצריך לחזור לאיזונים הראשוניים האלה."*

אם כך – כיצד משמרים את אותה רוח של התלהבות כאשר הקהילה כבר לא מתגבשת סביב הרב אלא היא זו
הממנה אותו? אלו לקחים אני יכולה ללמוד מהמשך התפתחותה של תנועת החסידות? בפרק הבא אנסה לדון
באתגרים העומדים בפני דמות הרב כאשר מדובר בקהילה קיימת, קהילה שהוא לא מי שייסד והקים אותה.

בפתיחת הריאיון עם גלית היא הכריזה – "אני? אני חומה ומגדל!". גם אם נאמר בחצי חיוך, גלית יוצרת כך הקבלה בין הקמת קהילה ליבראלית בחולון ובין מבצע הקמת יישובי-הספר טרם קום המדינה. הדבר המעניין הוא שהיא יוצרת זהות מוחלט של עצמה ("אני!") עם הקהילה שהיא הקימה. הקהילה הליברלית כמוה כבנייה האידיאולוגית על קו הגבול, כזו שקמה בין-ליל, כיוזמה פרגמטית חלוצית בסביבה עוינת. בנוסף, באמירה הזו היא יוצרת הקבלה בינה לבין דמות החלוץ, הטיפוס האידיאלי של התנועה הציונית בתחילת דרכה. השזירה של הנרטיב הציוני לתוך הזהות העצמית שלה כרבה אומרת – אני באה ליצור משהו חדש, משהו חלוצי שייתן מענה כולל לאתגרים ולקשיים העומדים בפנינו³⁵ בתוך ההקשר הרחב של התרבות, ההיסטוריה והחברה הישראלית.

אם אחזור לדרך ההצגה של גלית את עצמה באתר האינטרנט של הקהילה – הרי היא כותבת – יזמת ומובילת הקהילה. שלושת הרבנים האחרים מכנים עצמם: מייסדים. לטעמי, הבחירה בכותרת "יזמת ומובילה" היא

³⁵ אם גלית משלבת מוטיבים של האתוס הציוני בבניית הדמות הרבנית שלה, מעניין היה למצוא כי מנהיגי הציונות ראו ברב הצדיק מודל ראוי לחיקוי. כך למשל בדברי ההספד שכתב ש"י עגנון עם מותו של ברל כצנלסון: "...אהבת ישראל זו לא היתה תולדה של תפארת העבר או משום הטובות והמובטחות לנו לעתיד, אלא פשוטה ותמה היתה. [...] אהבתו לכלל ישראל לא קיפחה את האהבה ליחיד בישראל. יש סבורים שעבודת הכלל פוטרת אותם מלטפל ביחיד. [...] וכשם שנתן נפשו על מאות אלף ישראל כך נתן נפשו על סתם אדם מישראל. ובשביל פכים קטנים של אח קטן לא השגיח אף בעצמו. בבחינה זו דומה היה ברל כצנלסון לגדולי ישראל האמתיים. שאין מניחים ראשם על הכר בזמן שאדם מישראל צריך להם. [...]

מספרים על הרב צמח צדק זצ"ל שפעם אחת בערב יום הכיפורים נכנס לבית מדרשו וראה קהל של חסידים יושבים כאחד ומסיחים בתורה ובחסידות. נתאנח ואמר מתקנא אני בכם אחי שאתם יושבים כאחד ומסיחים זה עם זה בתורה. לדבר זה לא זכיתי אני מיום שהושבתם אותי על כסא הרבנות. מעין קנאת רב בתלמידיו שרבנות חסידיהם אחריו היה בו בברל כצנלסון לגבי אחיו הפועלים. ובדבר זה הרגיש כל פועל בארץ, והוא שנתן לו חיזוק לעשות את עבודתו הקטנה כדרך שעושה מנהיג את עבודתו הגדולה." (עגנון, 1944). עגנון מדגיש את המאפיין החסידי של דאגה לא רק לכלל ישראל אלא גם לפרט ובהמשך דבריו שהבאתי, אף יוצר זהות בין צדיק חסידי ספציפי, רבי מנחם מנדל שניאורסון, האדמו"ר השלישי בחסידות חב"ד שחי בין השנים 1789-1866 בליובאוויטש אשר ברוסיה, לבין ברל כצנלסון.

לא מקרית. גלית כמו אומרת – אני לא מקימה עוד קהילה – יזמתי משהו חדש לגמרי ואני היא שמובילה אותו.

הקריאה הזו של גלית הפנתה את תשומת ליבי לעובדה שמבלי-משים, כל הרבנים שבחרתי לראיין הם רבנים שקהילתם היא חדשה ושהם אלו שהקימו את הקהילה שלהם. העובדה הזו, תחילה, ערערה עבורי את הרלבנטיות של התשובות ששמעתי לשאלות שהצגתי לעצמי. כלומר – כל אותם מסקנות בדבר דמות הרבה נכונות לרבנים יזמים, למייסדי קהילות חדשות. כאלו שהקהילה נוצרה והתגבשה סביב דמותם הכריזמטית. מה קורה כאשר מדובר בהנהגה של קהילה קיימת, כזו שנוסדה על ידי רב אחר?

בפרק זה ארצה להתעכב על האתגר הזה בהנהגה רוחנית – מה קורה לדמות הרב במעבר מ"פורצי הדרך", המייסדים אל דור ההמשך. אביא תחילה את התיאוריה של מקס ובר בדבר הנהגה כריזמטית והפיכתה לממוסדת. בהמשך אסקור בקצרה כיצד תנועת החסידות התמודדה עם אתגר זה ואנסה להציע כיצד המודל של דמות הרב הליברלי אותו הצגתי בפרקים הקודמים יכולה להוות מצע להתמודד עם האתגר.

התנועה הרפורמית הישראלית עוברת ותעבור בשנים הקרובות בדיוק תהליך מעבר שכזה. קהילות שנוסדו בשנות השמונים והתשעים³⁶ עוברות ויעברו מהנהגת הרבנים המייסדים שלהן לרבנים ממשיכים. העובדה שבשנה האחרונה אני משמשת כרבה בקהילה כזו היא משמעותית מאוד עבור השאלות שהתעוררו אצלי ושהניעו אותי לכתוב עבודה זו. שאלה נוספת שהתעוררה במהלך השנה הזו היא האם יש הבדל במודל המנהיגותי שהצגתי בין דמות הרב הגברית לדמות הרבה הנשית. לא יכולתי שלא להתייחס לנקודה זו כדי להשלים מבחינתי את הדיון בייעודי כרבה. בפרק זה אני אתייחס לנושא זה בקצרה, עם כי הוא ראוי לדעתי לדיון נרחב בהרבה.

נתחיל, אם כך, בתיאור המעבר מקהילה המונהגת על ידי מייסדה להנהגה של רב ממשיך. קהילות אלה נוסדו על-ידי וסביב לדמות של רב כריזמטי. הוגה הדעות, הסוציולוג מקס ובר, אפיין באופן מעמיק ומבריק את המעבר וההתמסדות של קהילה מונהגת על ידי מנהיג כריזמטי לדור השני.

ובר מגדיר שלושה טיפוסים של מנהיגות – מנהיגות המושתתת על הרציונליות, על חוקים; מנהיגות מסורתית המבוססת על אמונה במקודש, בנצחיות של המסורת; ומנהיגות שלישית היא זו הכריזמטית – הנשענת על

³⁶קהילות "כל הנשמה", קהילת "רענן", קהילת "קמ"ץ" הן שלש דוגמאות לקהילות כאלו.

הערצת האופי של אדם ספציפי, על הערצת הדפוסים הנורמטיביים או הסדר הנורמטיבי שמתגלה על-ידי אישיותו או על-ידי פועלו המכוון. ההליכה אחר הדמות הכריזמטית נובעת מאמון אישי, בניגוד, למשל, להליכה אחר מנהיגות מהסוג הראשון, מנהיגות רציונליות. לדוגמא, ההליכה אחר מנהיגותו של שופט נובעת מכפיפות לחוק ולא לאישיותו של השופט. (Weber, 1964).

ובר כותב כי בדרך כלל מנהיגות כריזמטית תתקיים רק במהלך היווצרותה: *"Indeed in its pure form charismatic authority may be said to exist only in the process of originating. It cannot remain stable, but becomes either traditionalized or rationalized or a combination of both"* (Weber, 1964, p. 364).

המעבר מסוג אחד של מנהיגות לשילוב כלשהו של סוגי מנהיגויות הוא בעייתי – *"The problem of succession, however, is crucial because through it occurs the routinization of the charismatic focus of the structure. In it, the character of the leader himself and his claim to legitimacy is altered"* (Weber, 1964, p. 371).

ובר סוקר מספר דרכים אפשריות לצלוח את המעבר ממנהיגות כריזמטית ליורשה (Weber, 1964):

1. התחלת מסורת של בחירת מנהיג הדומה בתכונותיו למנהיג הכריזמטי הראשון. למשל, דרך בחירת הדלאי למה. כאשר הדלאי למה מת, המסורת הטיבטית גורסת כי נשמתו, שהיא גלגול נשמת הבודהא נכנסת בגופו של תינוק, אשר נבחר על-יד הדלאי לאמה הנוכחי לאחר סדרה של מבדקים דתיים-רוחניים.
2. בחירה על ידי התגלות שמימית – במקרא, למשל, כך נבחרו השופטים.
3. בחירה של המנהיג הכריזמטי ביורשו והכרה של כלל הקהילה בבחירה.
4. ייעוד של מנהיג על-ידי גרעין המונהגים הקרוב לו (ובר מכנה אותו הצוות האדמיניסטרטיבי) והכרה של הקהילה בבחירה (גם אם היא רק הכרה סמלית). הוא נותן כדוגמא הכתרת מלכים על ידי הכהונה הבכירה.
5. במידה וכריזמה היא תכונה מולדת, העוברת בתורשה ביולוגית, אזי המנהיג ייבחר מתוך קרובי המשפחה של המנהיג הכריזמטי.
6. הכריזמה מועברת, מואצלת, בטקס, בפולחן. למשל הכתרה של מלך או הסמכה לרבנות.

נשאלת השאלה, באם המעבר הוא כה אתגרי וכה פרובלמטי, מדוע חברות נוטות לשמר את הקהילה שנוצרה במקום פשוט להחליפה במנהיגות כריזמטית אחרת. אחד מממשיכי דרכו של ובר, הסוציולוג שמואל

אייזנשטדט כותב כי הסמכות הכריזמטית נובעת לא רק מדמות המנהיג אלא היא תלויה גם באמונתם של המונהגים. הנהייה הטבעית אחר הכריזמטי לא קורית רק במצבי מצוקה ומשבר או נובעת אך ורק מנואשות או אישיות פתולוגית של המונהגים, אלא היא חלק בלתי נפרד מהשאיפה האנושית למצוא משמעות, עקביות וסדר במציאות הכאוטית שסביבנו (אייזנשטדט, תש"ל).

מה גורם לתנועה חדשה להצליח ולחולל שינוי עמוק, שינוי ממבנה חברתי מסוים למבנה אחר ולשמור על כך לאורך דורות? במאמרו מביא אייזנשטדט את טענותיו של ובר בניתוחו את התנועה הפרוטסטנטית ומונה שלש סיבות לכך – א. שילוב הדוק בין חיי העולם הזה לבין הטרנסצנדנטלי ב. דגש חזק על פעילותו ואחריותו של הפרט. ג. זיקה בלתי מתווכת של הפרט אל הקדוש ואל המסורת. זיקה זו מאפשרת הגדרה וניסוח חדשים (שוב ושוב) של טבעה וגבולותיה של המסורת (אייזנשטדט, תש"ל).

כפי שהראיתי בפרק הראשון, תנועת החסידות בדורות הראשונים לצמיחתה כללה באופן מובהק שלשה מרכיבים אלו וייתכן כי בין היתר, לפחות לפי הצעתו של ובר, הם אלו שגרמו לגדילתה של התנועה ולהפיכתה לתנועה של המונים.

עדה רפפורט-אלברט מראה כי בראשיתה, כאשר עדיין התנועה היתה מוגבלת בהיקפה, לא היוותה התנועה החסידית חוג מגובש בעל הנהגה ריכוזית ממוסדת. כך הבעש"ט לא היה אלא אישיות בולטת אחת בתוך חוג שלם, שחבריו שותפים לתכונותיו הרוחניות ולתביעותיו להנהגה הרוחנית של הדור. כך גם "ממשיכו" – המגיד ממעזריטש לא "ירש" את ההנהגה החסידית כתוצאה ממינוי של הבעש"ט או מבחירות כלשהן. עלייתו של המגיד היתה ספונטנית ונתבססה גם היא על כח אישיותו הכריזמטית (רפפורט-אלברט, תשס"א, עמ' 226-227). ההנהגה החסידית עלתה לזירה כהנהגה כריזמטית והעיקרון השושלתי התורשתי היה זר לה מטבעו בראשיתה³⁷. רק במהלך המאה התשע-עשרה נתפתח דגם של תנועה רחבה פלוראליסטית לא-ריכוזית של עדות ריכוזיות המונהגות על ידי שושלות תורשטיות המעבירות את סמכות הנהגתן מדור לדור. יוצאת מן הכלל היא עדת ברסלב שגיבשה את זהותה סביב דמותו המשיחית של ר' נחמן המת (רפפורט-אלברט, תשס"א).

כותב דוד אסף: 'ההסכמה הרווחת, שהצדיק יכול להוריש לצאצאיו את הכריזמה הדתית שניחן בה, עיצבה למעשה את דיוקנה של ההנהגה החסידית העתידית. מכאן ואילך היו קלושים סיכוייהם של אישים בלתי מיוחסים, שאינם נמנים עם צאצאי הצדיקים הקודמים או אינם עומדים בקשרי נישואין עם משפחותיהם, להנהיג עדה של חסידים [...] מנהיגים כריזמטיים שלא היו קשורים

³⁷ ר' בעניין זה התייחסות של שמואל אטינגר בנוגע לפולמוס בדבר העברת הסמכות מאב לבן או מרב לתלמידו. (אטינגר, תשכ"ה, עמ' 131)

באצולת הייחוס החסידית וניסו למלוך מעצמם דוכאו בידי הממסד הצדיקי הוותיק". (אסף, היבטים היסטוריים וחברתיים בחקר החסידות, תשס"א, עמ' 18).

בסוף המאה התשע-עשרה מעבר הסמכות הונהג בדרך החמישית אותה ציין ובר – בכל האזורים וברוב מוחלט של העדות החסידיות מעבר ההנהגה היה בתורשה (Sharot, Messianism, mysticism, and magic : a sociological analysis of Jewish religious movements, 1987, עמ' 172). דרך זו היתה דומיננטית כבר בדורות שאחרי ה"מגיד", אך לא היתה בלעדית. בדרך-כלל הועדף הבן הבכור לרשת את הצדיק. אך היו מקרים רבים בהם התאים יותר בן או קרוב משפחה אחר, או תלמידו המובהק של אותו צדיק. היו מקרים בהם עם מות הצדיק התפצלה החצר לחצרות נפרדות שהונהגו על ידי מספר בנים או תלמידים (Sharot, Messianism, mysticism, and magic : a sociological analysis of Jewish religious movements, 1987).

אני חוזרת למילותיה של רחלי, חסידת גור: "תחושת ההתלהבות, החדשנות, ההתעלות וההתרגשות, מלכך ולהרחיב את הגבולות זה הפך להיות נוקשה כאילו נהייתה הלכה. התנועה שהפכה את החידוש לברור מאליה ואת החידוש להכרח היא איבדה את הקסם". רוצה אני לטעון כי חלק מאותה "התקשחות" שדיברה עליה רחלי, מקורה בהתמסדות שבמעבר מהנהגה כריזמטית אל הנהגה תורשתית, לעיתים רבות נעדרת כריזמה. אם, כפי שסקרתי בפרק השלישי, דמות הצדיק היתה יכולה לשמש מודל לחיקוי והשראה במאפיינים מסוימים שלה, הרי שאופי העברת הסמכות כפי שהתגבש במהלך הדורות בתנועת החסידות – אינו ראוי לחיקוי בקרב הקהילות הליברליות³⁸. אם כך עלי למצוא מקורות השראה אחרים לאתגר זה.

במסורת היהודית אב הטיפוס למנהיג כריזמטי הינו ללא ספק משה אבי הנביאים, המנהיג הכריזמטי שהפך את בני ישראל מקבוצת עבדים לעם. נורמן כהן אסף וערך מדרשים העוסקים בלקחי המנהיגות שניתן ללמוד ממשה ושילב בהם גם תובנות של מנהיגים בני זמננו. בספרו "משה והמסע למנהיגות: שיעורים נצחיים במנהיגות אפקטיבית מהתנ"ך וממנהיגים היום" (Cohen, 2008), מקדיש כהן פרק שלם להעברת הסמכות ממשה ליהושע. המובאות הבאות לקוחות מפרק זה.

³⁸ כמובן שקיימים מקרים של העברת הנהגה מדור לדור גם בקהילות הליברליות, אך הדבר לא נעשה מלכתחילה בגלל הקשר המשפחתי.

כהן מתאר את תהליך העברת הנהגת בני ישראל ממשה ליהושע, בעיקר מנקודת מבטו של משה המנהיג הפורש. תהליך זה החל הרבה לפני הפרישה עצמה – עם הבחירה ביהושע להוביל את הקרב בעמלק. בשמות י"ז, ח', נאמר: "וַיָּבֹא, עֲמֶלֶק; וַיִּלָּחֶם עִם-יִשְׂרָאֵל, בְּרִפְיָדָם. וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-יְהוֹשֻׁעַ בָּחַר-לָנוּ אַנְשִׁים, וְצֵא הַלָּחֶם בְּעֶמְלֶק" במדרש על פסוק זה מסופר - רבי אליעזר בן שמוע אומר יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך וכבוד חבירך כמורא רבך ומורא רבך כמורא שמים: מניין שיהא כבוד תלמידו חביב עליו ככבודו ילמדו כל אדם ממשה רבינו שאמר ליהושע בחר לנו אנשים (שמות י"ז ט'). בחר לי לא נאמר אלא בחר לנו מלמד שעשאוהו כמותו. אף על פי שהוא רבו ויהושע תלמידו (עשאו כמותו) (מסכת אבות דרבי נתן נוסחא א פרק כז). כלומר משה מזהה ביהושע יכולות הנהגה ומתייחס אליו כשווה אליו, כאל שותף הרבה לפני סיום מנהיגותו של משה (Cohen, 2008, p. 82). מרגע זיהוי היורשת, מוטל על המנהיג ללוות, להדריך ולהכשיר אותה כדי שתגיע מוכנה לייעודה.

מדרש המקצין את ההתנהגות הזו מתאר כי משה בערוב ימיו לא רק מתעקש לקרוא ליהושע רבו, אלא מתעקש לשרתו כאילו הוא היה תלמידו: "אמר משה ל"ו שנה היה יהושע משרת אותי כמדבר, שנאמר "ומשרתו יהושע בן נון נער", וכשהגיע גזרה של משה וא"ל הקב"ה הן קרבו ימין למות קרא את יהושע וצו את יהושע, היה משה הצדיק דן מעצמו [...] מוטב שאחיה שיהיה יהושע פרנס ואני אכנס לא"י, מה עשה בא' בשבט עד ששה באדר היה הולך שחרית וערבית ומשמש ליהושע כתלמיד לרב ואותם ל"ו יום עלו למשה יום לשנה: כיצד היה משה משמש את יהושע? בכל יום היה משה עומד מחצות לילה והולך לפתחו של יהושע ונוטל המפתח ופותח את הדלת ונכנס ונוטל חלוק ומנערה ומניחה אצל מראשותיו ונוטל מנעליו ומתקן ומניחן בצדי המטה ונוטל טליתו וכסותו וסודרו וכובע של זהב ועטרת מרגליות ומבחן ומצרפן ומזקקן ומסדרן לפניו על סילון של זהב: שוב היה מביא קיתון של מים וקערה של זהב ומניחן לפני הסילון ועדיין יהושע לא היה ניער משנתו ואחר כך היה מצוה משה למער ולכבד בית אהלו של יהושע מעין אהלו של משה ומשלחו מכניס כסא הזהב ופירש סדין של בוץ וסדין של מילת וכל כלי יקרים ונאים שלו כמנהג המלכים [...] " (מדרש פטירת משה). נדמה לי שיש במגמה של מדרש זה להעיד עד כמה נושא העברת הסמכות והירושה מהרב לתלמידו-ממשיכו הטריד את החכמים, תלמידים-משרתים בעצמם, עד כדי כך לתיאורים המנמיכים את משה לנהוג ביהושע כבמלך ובעצמו כבעבדו.

ברור כי חז"ל הכירו בצד השני של מטבע העברת הסמכות, בקנאה הטבעית שחש המנהיג הפורש אל יורשו הצעיר. מסופר בדברים רבה: "[...] יצאו להלך. הלך משה לשמאלו של יהושע נכנסו לאהל מועד ירד עמוד הענן והפסיק ביניהם משנסתלק עמוד הענן הלך משה אצל יהושע ואמר מה אמר לך הדיבור א"ל יהושע כשהיה הדיבור נגלה עליך יודע הייתי מה מדבר עמך, אותה שעה צעק משה ואמר מאה מיתות ולא קנאה אחת" (דברים רבה (וילנא) פרשת וילך פרשה ט סימן ט).

משה, המנהיג הגדול, מבקש לדעת מה אמר הקב"ה ליהושע. אפשר לזהות יותר מנימה של חוצפה בתשובה של יהושע – "האם אתה אמרת לי מה אלוהים אמר לך כשהיית מדבר עמו?" משה בוער מקנאה אך מכיר

באנושיותו ומבין שהגיעה שעתו לרדת מעל בימת ההיסטוריה (במקרה של משה – לעזוב ממש את העולם הזה).

הצעד הראשון בהעברת המנהיגות הוא בהעברת שרביט ההנהגה באופן פומבי, קבל עם ועדה.

וַיִּקְרָא מֹשֶׁה לַיהוָה, וַיֹּאמֶר אֵלָיו לְעֵינַי כָּל-יִשְׂרָאֵל חֹזֵק וְאַמֶּץ--כִּי אֵתָּה תָּבוֹא אֶת-הָעָם הַזֶּה, אֶל-הָאֶרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע יְהוָה לֵאמֹתָם לֵתֶת לָהֶם; וְאַתָּה, תִּנְחִילֵנָה אוֹתָם. וַיִּהְיֶה הוּא הַהֹלֵךְ לִפְנֵיךָ, הוּא יִהְיֶה עִמָּךְ--לֹא יִרְפָּךְ, וְלֹא יַעֲזֹבְךָ; לֹא תִירָא, וְלֹא תַחַת" (דברים ל"א ז-ח).

משה מכריז על יהושע כיורשו לעיני כל ישראל, הוא מגבה אותו, מעודד אותו, מחזק את ידיו. האצלת ההנהגה לא נעשית רק במאמר של משה, אלא גם על ידי טקס ריטואלי – משה ויהושע נכנסים יחדיו אל המשכן:

"וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה ה' ה' וְקָרַב וְיָמִיד לְמֹת קָרַב אֶת־יְהוֹשֻׁעַ וְהִתְיַצַּב וְבָא הָל מוֹעֵד וְנִצַּח וַיִּלָּךְ מֹשֶׁה וַיְהוֹשֻׁעַ וְהִתְיַצַּב וְבָא הָל מוֹעֵד" (דברים ל"א ז-ח). שם השכינה מדברת אל שניהם כאחד ולכן לשון 'כתבו' ולא 'כתוב': "נִעַת ה' פָּתַח וְלָכֶם אֶת־הַשִּׁיחַ הַזֶּה אֶת וְלִמְדָה אֶת־בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל לְשִׁיחַ ה' בְּפִיךָ לִמְדָה עַן תִּהְיֶה לְהַשִּׁיחַ הַזֶּה אֶת לֵעַ דְּבָרָךְ יִשְׂרָאֵל" (דברים ל"א ט).

נאום ה' ממשיך ואז בפסוק י"ג נאמר – "וַיִּצַּח וְאֶת־יְהוֹשֻׁעַ לְעֵינֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר ה' קָרַב וְנִצַּח לְפָנֶיךָ אֶת הַתְּבִיא אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְאֶלֶּהָ רָץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְעֵינֶיךָ לֵאמֹר ה' עִמָּךְ". בין אם אנחנו מבינים שמשה אומר את הדברים הללו ובין אם זה ה' מדבר, הרי שהמשמעות אחת היא – בהצהרה ברורה זו נקבע מיהו המנהיג – יהושע; ברור מי המונהגים – בני ישראל וברור היעד – הבאת העם אל הארץ המובטחת. ההבטחה והשבועה היא הנותנת את הלגיטימציה להנהגה החדשה – "אנכי אהיה עמך".

המדרש מכיר בקושי האישי של המנהיג לוותר על מנהיגותו, כמו גם בקושי של העם להכיר בסמכות של המנהיג החדש, בעיקר כאשר העברת המנהיגות נעשית עוד בחייו של המנהיג הראשון. הסיפור המקסים הבא קיים במספר נוסחים, בחרתי להביא את זה שמופיע במדרש משלי: "אמר ר' אבהו בא וראה כמה היא קשה שעת פטירתו של משה מן העולם, שבשעה שאמר לו הקדוש ברוך הוא הגיע זמנך ליפטר מן העולם, התחיל צווח ובוכה לפני הקדוש ברוך הוא, ואומר רבון כל העולמים לשוא יגעתי, לשוא רצתי כסוס לפני בניך, ועכשיו סופי ליקבר ואחריתי לעפר, אלא אם אתה רוצה, טוב לי שתיסרני ביסורין ואל תמסרני ביד מלאך המות, [...]אמר לו הקב"ה [...]עד כאן היית מלך על ישראל [ועכשיו הגיע שעתו של יהושע שיהא מלך על ישראל], השיב משה ואמר רבש"ע עד כאן הייתי רב ליהושע, והוא היה לי לתלמיד, עכשיו אני אהיה תלמיד, והוא יהי לי לרב, ולא אמות, א"ל הקדוש ברוך הוא אם אתה יכול

לעשות כן עשה, מיד הלך משה לפתחו של יהושע [ועמד על ראשו של יהושע], קומתו כפופה, ושתי ידיו כפותות, ונעלם מעיניו של יהושע שמשה רבינו עומד עליו, השכימו ישראל לפתחו של משה כמו שהיו רגילים בכל יום ויום, ולא מצאו אותו, אמרו משה היכן הוא, אמרו השכים לפתחו של יהושע, הלכו ומצאו את יהושע שהוא יושב, ומשה רבינו עומד עליו, אמרו לו, יהושע מה זאת עשית, משה רבך עומד עליך קומתו כפופה וידיו כפותות, [...] אמרו ישראל למשה סיים לנו את התורה, נשתכחו המסורות ממשה, ולא היה יודע מה להשיב, והיה משה נכשל ונופל על פניו ואמר רבש"ע טוב מותי מחיי) מדרש משלי (בובר) פרשה יד סימן לד).

בנוסחים אחרים משה פשוט עומד מחוץ לאוהל של יהושע, בזמן שזה מלמד תורה. אך בנוסח זה, בעל היסוד האגדתי – משה ממש עומד על ראשו של יהושע והלה לא מבחין בכך. מי שמבחינים בכך הם בני ישראל, וכמובן באופן מידי הם מסירים את מוקד מבטם מיהושע ומבקשים מכורח ההרגל ממשה ללמדם תורה. שוב באורח פלא – "נשתכחו המסורות ממשה" – רוח ה' שצלחה עליו ואפשרה לו להיות מנהיג כבר איננה ולכן משה נכשל ונופל על פניו. רק כך הוא מבין כי הגיע העת לפנות את הבמה לחלוטין להנהגה של יהושע. רק כך מבינים בני ישראל כי יש להם מנהיג חדש.

מקריאה זו ניתן למנות חמישה שלבים בהעברת סמכות ההנהגה הרוחנית :

- א. זיהוי היורש עוד במהלך כהונתו של המנהיג הכריזמטי
- ב. לימוד, ליווי ותמיכה לאורך זמן של היורש
- ג. מתן הזדמנויות בפועל ליורש להתנסות במנהיגות וזאת כדי להוכיח למנהיג הראשון, ליורש ולקהילה כי היורש ראוי להנהיג
- ד. הכרה פומבית ביורש, השגת הסכמת הקהילה לכך, עריכת "טקס" מעבר ההנהגה מהראשונה לשנייה
- ה. פינוי מוחלט של בימת המנהיגות לטובת ההנהגה החדשה

כל השלבים הללו נשענים במובן רב על המנהיג הפורש ועל קהילתו³⁹. אני חושבת שיש גם מקום לחשוב מה החלק של הרב או הרבה הנכנסים לתפקיד. מהם הדגשים שעליהם לבטא בדמותם, כדי שזו תירש באופן מוצלח את הרב שלפניהם.

הבאתי את דבריו של אייזנשטדט בדבר הצורך של בני אדם במשמעות, עקביות, סדר והמשכיות כהסבר לנהייה אחר הכריזמטי. דברים אלו הם לטעמי נקודת המפתח. כפי שהראיתי בפרק השני – על מנהיג רוחני לענות לצרכים הגשמיים והרוחניים של קהילתו. באם המנהיג, גם אם הוא מנהיג ממשיך, ידע לזהות את צרכי השעה, את הצרכים העכשוויים של בני קהילתו וישכיל לתת להם מילים חדשות, משמעות חדשה שנותנת מזור ומענה למצוקות או שפה לחגוג ולשמוח את ההצלחות – אזי אותה מנהיגה לא רק תהיה רלבנטית לקהילתה, היא גם תצליח ליצור את אותה רוח של התלהבות ומחויבות אשר כה אופייניים למנהיגות הכריזמטית.

אם כך, התשובה לשאלה כיצד לשמר את רוח החידוש וההתלהבות בדור הממשיך ולא רק בדור "חומה ומגדל", נעוצה הן בתהליך מעבר שרובו מוטל על כתפי הרב הפורש וחברי הקהילה, והן ברב החדש – באופן בו הוא מצליח לשלב ולהביא לפועל את ארבעת המאפיינים: חוזה, מתווך, נוכח וסמל בהנהגתו הרוחנית.

לאורך העבודה ניסיתי לגוון בשימוש בלשון זכר ונקבה ביחס לדמות המנהיג. האפשרות להנהיג רוחנית נשית איננה דבר מאליו, גם לא בקהילות הליברליות היום. תיאור תפקיד הרבה לא יהיה שלם מבחינתי אם לא אתייחס לנקודה. אם כי שאלה זו דורשת עיון מעמיק הרבה יותר ממסגרת עבודה זו⁴⁰.

דליה מרקס סוקרת במאמרה כיצד שינו נשים את מקצוע הרבנות (מרקס, נשים ברבנות וסמיכת נשים: היסטוריה, אתגרים ואופקים, תשע"ד). היא מצטטת מחקר אחר שקובע כי: "נשים ברבנות נוטות להיות פחות רשמיות, יותר נגישות, יותר שוויוניות, נוטות יותר לגשת, לנוגע ולחבק. פחות נתונות לשיקולי אגו, נוטות פחות לחפש את מרכז הבמה" (מרקס, נשים ברבנות וסמיכת נשים: היסטוריה, אתגרים ואופקים, תשע"ד, עמ' 85).

³⁹ בקהילות הליברליות בצפון אמריקה, היות וחלקן קיימות מעל למאה שנה, תהליך המעבר בין כהונת רבנים ממוסד מאוד. ישנם קווים מנחים ברורים לרבנים ולקהילותם. ר' למשל, חוברת הדרכה שנכתבה על-ידי ועד הרבנים המרכזי של הרבנים האמריקאים (של התנועה הרפורמית, באנגלית Central Conference of American Rabbis):

https://www.ccarnet.org/media/filer_public/2011/12/19/guidelines_rabbinicalcongregationrel.pdf

⁴⁰ ר' דיון מעמיק ונרחב בספר: Einstein-Schorr, R. and Mendelson-Graf, A. (ed.) (2016). *The Sacred Calling: Four decades of Women in the rabbinate*. York, NY: Central Conference of American Rabbis CCAR Press.

במהלך הריאיון עם גלית, היא אומרת דברים המחזקים את האמירה לעיל: "אני חושבת שיש הבדל בין רב גבר ורב אישה. זה כן יוצר מצב שאני יותר רבה של נשים, שאני חלק משמעותי מהחיים שלהן. אני לא חושבת שאשה שהחלימה מסרטן שד היתה עושה את אותה שיחה עם רב גבר. בגלל נושאים של גוף ופריזם שאני חושבת שאני יותר יכולה להבין אותם. אני חושבת שמהו בבלתי פורמאליות ובשיח הבינאישי הרגשי, לדבר על החיים, לחלוק חוויות שהוא יותר מקובל בהקשר המגדרי שלו בארץ."

הרבה כמתווכת יכולה להשתמש בשוני המגדרי שלה כדי להביא איכויות אחרות לתפקיד אותו הגדרתי כ"מתווכת". המתווכת הרבה נגישה יותר, לפחות יותר לנשים, כל הגישה היא הרבה פחות פורמאלית. גלית ממשיכה: "יש לזה כמובן גם נקודות תורפה כל ההקשר של מי שמד, מה הסמכות שלך. הסממנים הפיזיים – בני רק שם כיפה ואז הוא רב – מה אני אמורה לעשות כדי לשניה לא להיות רק אמא או בת זוג או מורה."

(אני שואלת: ולשים כיפה?) לא עושה את זה...כך? אף אחד לא מקשיב למילה שאני אומרת....הם כל כך תקועים בזה... אני חושבת שיש משהו בבלתי פורמאליות של הרבנות הנשית שאני משתמשת בזה כיתרון."

במקום אחר בריאיון, גלית מתייחסת לתואר רב ולאופן בו היא מקבלת את ההתייחסות אליה כאל רבה: "לפחות בהתחלה הצד השני מקבל הרבה יותר בקלות את העובדה שאני רבה ממה שאני מוכנה להכתיר את עצמי. נורא נמנעתי מזה. הייתי צריכה על הזמן לומר ש"אני גם רבה". היום אני קצת יותר בסבבה עם זה. זה סוג של יצירת מותג. אני צריכה כל הזמן להמשיג אותו, לחזק אותו" [...].

רק לצורך ההשוואה, כאשר עמיחי מדבר על ההתייחסות אליו, הוא בעצם מביא כדוגמא את רבו שלו ואומר כך: "זלמן שחטר, שהיה הרבה שלי, הלך על זה. הוא אמר – כשאני נכנס אתם קמים. אמרו לו – זה התחדשות יהודית פה. הוא אמר- בוא נייצר אם לא יתנו לנו את זה, ניקח את זה. באימייל שלי שיניתי את החתימה. יש מקום לענווה ויש מקום לתפקיד. יש לי אגו....אבל אני מייצג משהו יותר גדול ממני."

עמיחי לא מהסס "לקחת את זה". התפקיד, כפי שהוא רואה זאת, בא יחד עם הכבוד, הייצוג של ה"משהו הגדול ממני" מעניק את הלגיטימציה ואת המעמד. כמובן שהדבר תלוי גם באישיות הספציפית של כל רב או רבה, אבל אני חושבת שהשוני בין נקודות המוצא של גלית ועמיחי יש בהן משהו גם מהבדלי המגדר ביניהם. עמיחי "לוקח" את התואר ואילו גלית צריכה לעבור מעין תהליך בו היא מקבלת אשרור מהמונהגים על ידה, כדי להיות "בסבבה" עם התואר. גם כאן השימוש הבולט במונח לא-פורמאלי מול הפורמאליות הטקסית של לקום לכבוד הרב הוא מעניין ומעיד על הגישות השונות הנובעות בין היתר, לדידי, במגדר.

כאמור, ישנם גם יתרונות למגדר השונה בהנהגה הרבנית. כפי שמרקס כותבת: 'יעצם נוכחותן של נשים מכריחה את חברי קהילותיהן להתייחס באור חדש [...] נוכחותה של אישה על הבימה מונעת את הזיהוי האסוציאטיבי

והלא מודע הזה (עם האל כגבר) ומכריחה את המתפללים להתמודד בדרכים חדשות ויצירתיות עם האלוהות ועם הקדושה.' (מרקס, תשע"ד, עמ' 86). אם כך, יש לנו כרבות, אפשרות לצקת משמעויות חדשות לדמות האלוהית, שהיו חסרות בייצוג של מגדר אחד עד לדורנו. זהו פתח המביא אתו שינוי גדול, כפי שכתבתי – הזדמנות הראויה לדיון מעמיק בעבודה נפרדת.

בפרק הזה ניסיתי להתחקות אחר שני מעברים הקשורים לדמות ההנהגה והרלבנטיים אלי – הראשון הוא המעבר מהנהגה של רב מייסד- מקים קהילה אל רב ממשיך. הצעתי כי מעבר זה, בעקבות התיאוריה של ובר בדבר מיסוד של הנהגה כריזמטית ובהשראת מעבר המנהיגות ממשה ליהושע, צריך להיות בשילוב פעולות יזומות ומתוכננות מראש הן של הרב המייסד והן של הקהילה בשילוב עם אימוץ ארבעת המאפיינים שהצעתי לדמות הרב. מעבר שני אותו ציינתי בקצרה הוא המעבר מדמויות הנהגה גבריות לדמות רבנית נשית. בחלק הבא אסכם את מסקנותי ואציע מספר הצעות הנובעות מהן.

סיכום (ביניים) והצעות להמשך הדרך

עבודה זו החלה כחלק מהמסע האישי שלי לעבר ההסמכה לרבנות. במהלך השנה האחרונה בה אני משמשת כרבה בקהילה צצו ועלו שאלות והתלבטויות רבות הנוגעות לכיווני ההנהגה הרוחנית בקהילות שלנו – קהילות התנועה הרפורמית. יצאתי לנסות ולהגדיר כיצד אפשר לאפיין את דמותו של הרב בקהילות הליברליות, אלו שאינן שמות את ההלכה האורתודוקסית במרכז חייהן ואת הרב במרכז הקהילה, כפוסק הלכה.

הניסיון לעמוד על מאפיינים אלו שלח אותי לשני כיוונים. הכיוון הראשון היה לחפש מודל בהיסטוריה היהודית למנהיג רוחני-רבני, כזה שנקודת המוצא שלו לא היתה היותו פוסק הלכה. מודל זה נמצא בדמות הצדיק – מנהיג עדת החסידים, במאות השמונה עשרה והתשע עשרה במזרח אירופה. התיאור של דמות הצדיק – הן בממד התיאולוגי שלו והן בממד הסוציולוגי הוא רב השראה מבחינת השאלה שלי. תנועת החסידות בהנהגת הצדיקים ידעה לזהות את צרכי השעה של תקופתם. הריק הנוצר עקב מנהיגות אליטיסטית שלא ידעה לענות על הצרכים הרוחניים כמו גם הגשמיים של בני קהילתם, נענתה על ידי הצדיק.

החידוש וההתלהבות שהביאה איתה תנועת החסידות, שחררו את הפרקטיקה הדתית מהתאבנות ומריחוק. הרגש והאתגרים הנפשיים-פנימיים של האדם קיבלו פרשנות דתית מיסטית. כך נוצרה אפשרות לנגישות של כל אדם לרוחני, לטרנסצנדנטי ובאותה נשימה נוצרה אפשרות לגאולה אישית. החסידות ידעה לקחת את ההתלהבות המיסטית שהביאה איתה הקבלה הלוריאנית, מבלי להידרדר לקיצוניות כיתתית משיחית שחטאה בה השבתאות לפניה. תנועת החסידות ידעה ליצור מהפכה בגבולות דתיים, שאמנם עוררו התנגדות רבה אך לא פרצו את מסגרת השתייכות ליהדות. כל זה הונהג בבטחה על-ידי דמויות כריזמטיות.

הכיוון השני של העבודה לקח אותי לארבע דמויות כריזמטיות בנות זמננו. ארבעת הרבנים שראיינתי עזרו לי לנסח ארבעה מאפיינים עיקריים לדמות הרב האידיאלית – החוזה, המתווך, הנוכח והסמל. עתה שאלתי את עצמי – מה מתוך אותם ארבעה מאפיינים משותפים לצדיק ואלו מאפיינים של הצדיק אינם משותפים להנהגה הרוחנית הליברלית.

טענתי שכל ארבעת המרכיבים משולבים בדמותו של הצדיק. אך היה לי חשוב מאוד להדגיש את נקודות השוני. בעיקר בממד התיאולוגי. איני חושבת כי הרב בקהילה הליברלית הינו המתווך הבלעדי לרוחני, אלא שהוא אחת מיני דרכי תיווך רבות. לדידי, כל פעולתי כרבה צריכה לנבוע מתוך הרצון לתווך – לעצמי

ולסביבתי, את העליונים לתחתונים. אני יכולה לעשות זאת בכל אחת מארבעת הדרכים, אך אינני היחידה המסוגלת לעשות זאת. יכולת זו נתונה באופן שווה לכולם.

נדמה לי כי שיחה והמשך ניסיון ההגדרה וחיזור מאפייני ההנהגה הרוחנית, כמו גם ההתנסות המודעת לארבעת המרכיבים שהצעתי בעבודה הרבנית עצמה, יכולה להיות חלק מהלימוד וההכשרה לקראת ההסמכה לרבנות, הן בין כתלי בית המדרש לרבנות והן במסגרת העבודה המעשית בקרב הקהילות. אני רואה זאת כהמשגה היכולה להוסיף לשפת השיחה על טיב ההנהגה הרוחנית אליה אנו שואפים.

שיחה זו צריכה לכלול גם את שתי השאלות ההמשך. המעבר מהנהגות כריזמטיות מייסדות להנהגות ממשיכות ממונות וממוסדות היא בעיני אחת מהשאלות איתן יצטרכו קהילות התנועה להתמודד בשנים הקרובות, בבואן להחליט על ההנהגה הרוחנית שלהן. הראיתי כי תהליך זה מצריך מודעות, חשיבה, תכנון ונקיטת צעדים ממשיים. הדבר לא יקרה מאליו באם אנחנו רוצים לשמור על רוח של חיות וחיידוש. שוב, אני מציעה את בית המדרש לרבנות כ"מעבדת ניסוי" וגם קוראת להנהגת התנועה ולהנהגת הרבנים להתחיל ולדון בזה ביחד עם חברי הקהילות. שיחה שכזו תשלב את ניסיונם הרב של קהילות התנועה בארץ ומחוצה לה, את רבני התנועה החדשים עם הוותיקים ואת חברי הקהילות על צורכיהן וטיבן השונה.

השאלה האחרונה שניתן ואף רצוי לשלב באותה שיחה כלל-תנועתית (למרות שלא היותה את מוקד העבודה), היא מה השתנה עם הצטרפות המגדר הנשי לאופי המנהיגות הרוחנית של התנועה הליברלית. כאמור, זהו דיון נרחב לעין ערוך מהיקף עבודה זו. אך אי-הכללת נושא זה בשיחה על דמות המנהיגות הרוחנית הרצויה תותיר את הדיון בחסרונו. התשובה תהיה רלבנטית לא רק לרבנות התנועה כי אם לכלל מנהיגי התנועה ללא תלות במגדרם.

בטוחני כי השנים שיבואו יצמיחו שאלות והתלבטויות אחרות. עם זאת, מקווה אני כי ההצעות שהועלו כאן, יוסיפו לשפה ולהתכוונות להנהגה רוחנית ראויה – קודם כל שלי עצמי ומקווה אני שגם לאחרים.

מי ייתן ועצתי תהיה טובה ותקוים לשון התפילה "וְשָׁלַח אֹרֶךְ וְאַמְתָּד לְרִאשִׁיהָ, שְׂרִיָּה וְיוֹעֲצִיהָ... וְתִקְנֶם בְּעֶצֶה טוֹבָה מִלְּפָנֶיךָ".

תודות

תודה גדולה לרב אופק מאיר שליווה, העיר, מיקד, דרבן ואפשר לי לכתוב על מה שבאמת מעניין אותי.

תודה לפרופ' רחל אליאור על שיחות מאלפות שהיוו מקור השראה ואפשרו התמקדות במקורות היסטוריים מתאימים.

תודה ללוי, עמיחי, גלית ותמר שנפגשו עמי ואפשרו לי להציץ לעולמם הרבני.

תודה לרבה אפרת רותם שעברה על הנוסח, היתה שותפה להתלבטויות והעירה הערות חכמות.

תודה לזוגתי לחיים, יעל – המתווכת לי עליונים ותחתונים יום-יום, שעה-שעה.

דורות החסידות – מתוך אתר ה"קתדרה לחקר החסידות", אוניברסיטת בר-אילן.

- Bloom, J. H. (2002). *The Rabbi as Symbolic Exemplar*. Binghamton: The Haworth Press.
- Cohen, N. J. (2008). *Moses and the Journey to Leadership: Timeless Lessons of Effective Management from the Bible and Today's Leaders*. Woodstock, Vermont: Jewish Lights.
- Elad-Applebaum, T. (2011, 3 27). *Training Rabbis in the 21 century*. (T. Elad-Applebaum, Performer) כנסת הרבנים, Phoenix, Arizona.
- oxforddictionaries.com. (2016, 8 1). Retrieved from oxforddictionaries.com: <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/charisma>
- Sharot, S. (1987). *Messianism, mysticism, and magic : a sociological analysis of Jewish religious movements*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Weber, M. (1964). *The Theory of Social and Economic Organization*. New York: Free Press.
- אהרון, י' ב'. (2102). *שורשי יניקה של הגרעין החלוצי*. תל אביב: דרור לנפש.
- אודות מובילות. (2102 7 10). אוצר מתוך מובילות: www.movilot.org.il
- אטינגר, ש'. (תשכ"ה). ההנהגה החסידית בעיצובה. הכנס השמיני לעיון בהיסטוריה (חנכה תשכ"ד) (עמ' 020-011). ירושלים: דת וחברה בתולדות ישראל ובתולדות העמים.
- אייזנשטדט, ש'. (טבת-ניסן תש"ל). כאריזמה ובינוי מוסדות: מאכס וובר והסוציולוגיה המודרנית. עיון: רבעון פילוסופי, עמ' 0-12.
- אליאור, ר'. (0991). בין היש' ל'אין' - עיון בתורת הצדיק של ר' יעקב יצחק, החוזה מלובלין. ב- י' ב' רחל אליאור (עורך), *צדיקים ואנשי מעשה: מחקרים בחסידות פולין* (עמ' 027-202). ירושלים: מוסד ביאליק.
- אליאור, ר'. (2101). *ישראל בעל שם טוב ובני דורו: מקובלים שבתאים, חסידים ומתנגדים*. ירושלים: כרמל.
- אסף, ד'. (תשנ"ז). דרך המלכות: ר' ישראל מרוז'ין ומקומו בתולדות החסידות. ירושלים: מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל.
- אסף, ד'. (תשס"א). היבטים היסטוריים וחברתיים בחקר החסידות. ב- צדיק ועדה: היבטים היסטוריים וחברתיים בחקר החסידות (עמ' 9-12). ירושלים: מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל.
- בלפר, א' (עורך). (תשמ"ב). *מנהיגות רוחנית בישראל*. ירושלים-תל אביב: דביר.
- גולדברג, ל'. (2111). *מוקדם ומאוחר: מבחר שירים 1391-1391*. בני ברק: ספרית פועלים.
- גרין, א' י'. (תשס"א). טיפולוגיה של מנהיגות והצדיק החסידי. ב- ד' אסף (עורך), *צדיק ועדה* (עמ' 122-111). ירושלים: מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל.
- דהן, א'. (2101). *גואל אחרון: משנתו המשיחית של רבי מנחם מנדל שניאורסון, הרבי מליובאוויטש*. תל אביב: קונטנטו דה סמריק.
- לבני, מ'. (כ"ב חשוון תשס"ח). *מנהיגות רוחנית בקהילות ליברליות בישראל*. (מ' לבני, מבצע) קהילת "מבקשי דרך", ירושלים.
- ליבוביץ, א'. (דצמבר 2102 -ינואר 2102). *מציאות חדשה: סוף עידן הרבנים*. דעות, עמ' 21-21.

מרקס, ד'. (תשע"ד). נשים ברבנות וסמיכת נשים: היסטוריה, אתגרים ואופקים. *זהויות*, 72-92. אוחר מתוך קולך.

עגנון, ש'. (0911). על ברל כצנלסון. תל אביב: שוקן.

פייקאז', מ'. (תשל"ח). *בימי צמיחת החסידות: מגמות רעיוניות בספרי דרוש ומוסר*. ירושלים: מוסד ביאליק.

רפפורט-אלברט, ע'. (תשס"א). התנועה החסידית אחרי שנת 0772: רצף מבני ותמורה. ב- ד' אסף (עורך), *צדיק ועדה: היבטים היסטוריים וחברתיים בחקר החסידות* (עמ' 201-272). ירושלים: מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל.

ש"ץ אופנהיימר, ר'. (תש"ך). למהותו של הצדיק בחסידות. *מולד*, י"ח (011-012), 122-172.

שלום, ג'. (תשס"ט). החסידות: השלב האחרון. ב- ד' א' ליבס (עורך), *השלב האחרון: מחקרי החסידות של גרשם שלום* (עמ' 0-22). ירושלים: מאגנס, האוניברסיטה העברית ירושלים.